

מצוות חלוקת הארץ

נושא חלוקת הארץ תופס מקום נכבד בספר יהושע. כשליש מהספר עוסק בתאור החלוקה לשלביה השונים ובתיאור הנחלות לגבולותיהן המדויקים. תאור ארוך ומפורט זה בספר יהושע הוא למעשה קיומו של צו אלוהי שניתן בתורה למשה, ולאחר כיבוש הארץ, ליהושע. מצוות התורה מעוררת קשיים אותם יש ללבן בפני עצמם וביחסם לפרשיות העוסקות בקיום מצווה זו בספר יהושע. ענין חלוקת הארץ והנחלות, שיסודו עוד בראשית ימי ישראל, מופיע בהקשרים שונים לאורך המקרא כולו ומוצא את מקומו גם בדברי אחרית ימי ישראל בחזונו של יחזקאל (מז'מח), ובכך מכריח את דברי ימי ישראל מן הקצה אל הקצה.

מאמר זה יעסוק במצוות חלוקת הארץ על חלקיה השונים ובהשוואה לפרשיות אחרות הנוגעות אליה, אך לא יעסוק בנחלות השבטים לגבולותיהן. למעשה מצטמצם מאמר זה לניתוח המצווה במקורה, שכוללת ארבעה פסוקים בלבד.

לאחר מפקד בני ישראל בערבות מואב מצווה ה' את משה (במ' כו):

ג. "לאֵלֶּה תַחַלֵּק אֶת־הָאָרֶץ בְּנַחֲלֶיהָ, בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת.

נַד, לְרֹב תְּרַבֶּה נַחֲלֹתוֹ וּלְמַעַט תִּמְעִיט נַחֲלֹתוֹ, אִישׁ לְפִי פְקָדוֹ יִפֶּן נַחֲלֹתוֹ.

נח, אַךְ בְּגוֹרֵל יַחַלֵּק אֶת־הָאָרֶץ, לְשֵׁמוֹת מִטּוֹת אֲבֹתָם יִנְחֹלוּ.

נז, וְעַל פִּי הַגּוֹרֵל תַּחַלֵּק נַחֲלֹתוֹ, בֵּין רַב לְמַעַט."

מלבד פסוקים אלו שהם מקור המצווה, מופיעה מצווה זו פעמיים נוספות בתורה בדברי משה אל העם (במדבר לג, נד; לד, יג ע"ש), ופעם שלישית, בדברי ראשי האבות למשפחת בני גלעד (במ' לו, ב). כמרכן מפרט הכתוב אל מי מופנית המצווה לחלק בפועל: "אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ: אלעזר הכהן ויהושע בן-נון ונשיא אחד נשיא אחר ממטה תקחו לנחל את הארץ..." (במ' לד, טז-כט). אם כן, מצווה זו מוטלת על כל העם, כאמור: "ויצו משה את בני ישראל..." (במ' לד, יג). אך יקיימו אותה בפועל אלעזר הכהן, יהושע בן-נון ונשיאי עשרת השבטים שינחלו את הארץ.

מצוות חלוקת הארץ התקיימה בשני שלבים, לאחר ששנים וחצי השבטים נחלו בעבר הירדן המזרחי. תחילה נחלו בני יהודה ובני יוסף בגלגל (יהו' ט"ז), ואח"כ נחלו שבעת השבטים הנותרים בשילה (יהו' יח"ט). ולסיכום תאור חלוקת הארץ בספר יהושע נאמר: "אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן-נון וראשי האבות למטות בני ישראל, בגורל, בשלה, לפני ה' פתח אהל מועד, ויכלו מחלק את הארץ" (יהו' יט, נא).

במצוות חלוקת הארץ שלוש הוראות עיקריות:

א. את הארץ יש לחלק לאלה המנויים בערבות מואב.

ב. החלוקה צריכה להיות באופן יחסי לגודל השבטים.
ג. החלוקה צריכה להיות בגודל.

מלבד שלוש הוראות עיקריות אלה יש עוד פרטים נוספים למצווה, קשיים שנובעים ממושגים שאינם ברורים די צרכם, מכפילויות בפסוקים, ומהוראות הסותרות לכאורה זו את זו. על כל אלה ננסה לעמוד במאמר זה תוך סקירת שיטות חז"ל והמפרשים המתמודדות איתן.

המאמר מתחלק לשלושה חלקים בהתאם לשלושת הנושאים דלעיל, יתר הפרטים יידונו תוך כדי הדיון בנקודות אלה. בסוף המאמר יובא הסבר מסכם לפסוקי המצווה, על פי דרכנו.

א. לפי מי נתחלקה הארץ?

(1) הצגת השיטות השונות.

המצווה פותחת בפסוק: "לאלה תחלק הארץ בנחלה..." (במ' כו, ג). פסוק זה נכתב בתוך תאור מפקד ערבות מואב (במ' כו, א-סה) ומתייחס למנוייו. ברור זה, דור באי הארץ, לא נותרו כי אם שנים בלבד מדור יוצאי מצרים, כפי שמסכם שם תאור המפקד: "ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן הכהן, אשר פקדו את בני ישראל במדבר סיני. כי אמר ה' להם מות ימתו במדבר ולא נותר מהם איש, כי אם כלב בן-יפנה יהושע בן-נון" (שם, סד-סה). אם כן הארץ בודאי התחלקה למנויי מפקד ערבות מואב.

אלא שנחלקו חז"ל בשאלה לפי מי נתחלקה הארץ. זאת אומרת, לפי איזה מפקד התחלקה הארץ, מפקד מדבר סיני שמנה את יוצאי מצרים (במ' א, כ"ז); או מפקד ערבות מואב שמנה את באי הארץ. אם נתחלקה הארץ לפי יוצאי מצרים, הרי שמספר הנחלות הוא, כמספר הזכאים המנויים שם, זכות הנחלה להם, אלא שכיון שנגזר עליהם שלא יכנסו לארץ — זכותם עוברת בירושה לבאי הארץ. ואם נתחלקה הארץ לפי מפקד באיה, הרי שמספר הנחלות הוא כמספר באיה¹ (ההבדלים במספר המפקדים יובאו להלן בטבלה), אך באשר לדרך החלוקה יש כמה שיטות בענין.

המקור למחלוקת זו הוא בספרי (במ' קלב, ריש פ"ר פנחס). ברייתא זו הובאה בשינויים קלים במסכת בבא בתרא (ק"ז, א), שם נערך דיון ארוך ומפורט בשיטות השונות שלוש דעות מציגה הברייתא:

"ר' יאשיה אומר: ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ, שנאמר: לשמות מטות אבתם ינחלו' (נה); אלא מה אני מקיים 'לאלה תחלק הארץ בנחלה' (ג)? לאלה — כאלה, להוציא את הטפלים.

1. את השאלה מי וכאי לנחלה בארץ, מברר הספרי שיובא מיד בתחילתו: "לאלה תחלק... הכל כמשמעו. כשאמר יאמר ה' אל אהרן, בארצם לא תנחלו' (במ' יח, כ) — יצאו כהנים, בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה' (שם כד) — יצאו לויים. לשמות מטות אבתם ינחלו' (במ' כו, נה) — יצאו גרים ועבדים. איש לפי פקדיו יתן נחלתו' (שם נד) — יצאו נשים, טומטום ואנדריוגונוס. מדרש זה; יש לראותו כמשלים לתאור המנויים במפקד: "כל עדת בני ישראל, מן עשרים שנה ומעלה... כל יוצא צבא בישראל" (במ' כו, ב).

ר' יונתן אומר: לבאי הארץ נתחלקה הארץ, שנאמר: "לאֱלֹהֵי תַחֲלֶק הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה: אֵלֶּא כִּי אֲנִי מִקִּיִּים לְשִׁמּוֹת מִטּוֹת אַבְתֶּם יִנְחִלוּ? מִשׁוֹנֵה נַחֲלָה זֶה מִכֹּל נַחֲלוֹת שִׁבְעוֹלָם, שִׁכֹּל נַחֲלוֹת שִׁבְעוֹלָם חַיִּים יוֹרְשִׁים מֵתִים וְכַאֲן מֵתִים יוֹרְשִׁים חַיִּים..."

ר' שמעון בן אלעזר אומר: לאלו ולאלו נתחלקה הארץ, כדי לקיים שני מקראות הללו. הא כיצד? היה מיוצאי מצרים – נוטל חלקו עם יוצאי מצרים, היה מבאי הארץ – נוטל חלקו עם באי הארץ, מכאן ומכאן – נוטל חלקו מכאן ומכאן.

הציר סביבו סובבת המחלוקת הוא, שלושת החלקים רואים סתירה בין שני פסוקים במצווה. הפסוק "לשמות מטות אבתם" מורה לדעתם על דור האבות מיוצאי מצרים. ואילו הפסוק "לאֱלֹהֵי תַחֲלֶק הָאָרֶץ" מורה בפשוטו על דור באי הארץ.

ר' יאשיה רואה כעיקרי את הפסוק "לשמות מטות אבתם", ואת הפסוק "לאֱלֹהֵי תַחֲלֶק" הוא נאלץ לדרוש: לאלה – לשבאלה, כיוצאי הצבא המנויים כאן ולא פחותים מבני כו' שנה². לדעתו הארץ נתחלקה ליוצאי מצרים, כלומר, שכל זכאי מיוצאי מצרים קיבל נחלה בארץ, ואע"פ שלא נכנס לארץ. נחלה זו עברה בירושה לבניו, באי הארץ, והתחלקה ביניהם. לכן, אם לאחד מיוצאי מצרים היו עשרה בנים בכניסתם לארץ, לזכותו יש חלק אחד בלבד וזה יתחלק לעשרה חלקים בין הבנים. ואילו למי שהיה בן אחד בלבד, זכה הבן בנחלה השלמה, בירושה מאביו.

ר' יאשיה נאלץ כאמור, לדרוש את הפסוק "לאֱלֹהֵי תַחֲלֶק". לעומתו, ר' יונתן נאמן לפשט המקרא בפסוק זה, אולם כדי לצאת ידי חובת הפשט (לדעתם) גם בפסוק "מטות אבתם" הוא נאלץ להמציא דרך מוזרה לנחלה זו. לפי שיטתו, הארץ התחלקה לבאיה, זאת אומרת, שמספר הנחלות נקבע לפי הזכאים הבאים לארץ. אלא שהנחלות חוזרות לדור יוצאי מצרים – "המתים יורשים את החיים", ושוב חוזרות ומתחלקות לבאי הארץ ו"החיים יורשים את המתים"³. לכן, אם לאחד מיוצאי מצרים היו עשרה בנים בעת הכניסה לארץ, הרי שקיבלו הבנים עשרה חלקים, ואם היה לו בן אחד קיבל חלק אחד בלבד.

לגבי אופן ההחזרה נחלקו ראשונים. לדעת רש"י (במ"ו כו, נה) הנחלות חוזרות לאבי אביהם של הנכנסים. זאת אומרת, שמספר הנחלות נקבע על פי הנכנסים, הנחלות חוזרות לאבי האבות, מתחלקות באופן שווה בין האבות ומתעברות שוב לבנים. אך אם אבי האבות לא היה מיוצאי מצרים, אין משמעות לחזרת הנחלות כי דור האבות הוא רק מעביר את הנחלות ולא משנה את החלוקה, לכן במקרה כזה כל אחד מהבנים הנכנסים יקבל חלק אחד.

2. הרשב"ם בפירושו לגמרא שם: בספרי הגורסה "מפני נשים מפני קטנים", לכאלה – ולא לנשים, ולא לקטנים. ואילו הרשב"ם עצמו גרס שם בספרי "כאלה כשרים וקדושים", ופירש "כלומר, לאפוקי רשעים שבהם". ועיין לעיל הערה 1.

3. הספרי והגמרא שם מביאים את משלו של רבי להסבר שיטת ר' יונתן: "משל למה הדבר דומה, לשני אחים כהנים שהיו בעיר, לזה בן אחד ולזה שלושה בנים. יצאו לגורן, זה נטל סאה ואלו נטלו שלושה סאים, והוליכו אצל אבותיהם וחזרו וחלקו בשווה..." (ספרי). ע"ש וברשב"ם שם.

ולדעת הרשב"ם (בגמרא שם, ד"ה אלא מזה) הנחלות חוזרות לאבות מיוצאי מצרים⁴, מתחלקות באופן שווה בין האבות (מבלי להעבירן לאבי האבות), ומנחלות שוב לבנים. ההבדל בין רש"י לרשב"ם יהיה במקרה שאבי האבות אינו מיוצאי מצרים, שלפי רש"י אין משמעות לחזרה לאבות, ולפי הרשב"ם האבות מתחלקים באופן שווה גם במצב זה, ומעבירים את החלקים השווים, כל אחד למספר בניו.

נסביר שיטות אלה על פי דוגמא. שני אחים מיוצאי מצרים שבניהם מבאי הארץ, לאח האחד בן אחד ולאח השני שלושה בנים. לפי ר' יאשיה זכות הנחלה היא ליוצאי מצרים, לכן כל אחד זוכה בחלק אחד. אולם כיון שהאחים מתו כמדבר הורישו נחלתם לבניהם. האח האחד יורש חלקו לבנו היחיד, כך שזוה יזכה בחלק שלם. ואילו האח השני יורש חלקו לשלושת בניו, כך שכל אחד מהם יזכה בשליש החלק.

לפי ר' יונתן זכות הנחלה היא לבאי הארץ לכן כל אחד מהבנים זוכה בחלק אחד (בסה"כ ארבעה חלקים), אבל, כאמור, יש צורך בחזרה לאבות מיוצאי מצרים. לפי רש"י החזרה היא לאבי האבות, לכן "ורש" אבי האבות ביהוד ארבעה חלקים, ומורישם שוב לשני בניו. כל אחד מבניו — האבות, זוכה בשני חלקים ומורישם לילדיו, כך שבן האח האחד זוכה בשני חלקים ואילו שלושת בני האח השני יזכו יחדיו בשני חלקים, זאת אומרת שכל אחד מהם יזכה בשני שלישי החלק. אבל אם הסבא אינו מיוצאי מצרים הרי שהנחלות חוזרות לאבות, לאב האחד שלושה חלקים ולאב השני חלק אחד, אבל אלו מחזירים אותם שוב לבניהם, כך ששוב כל בן מקבל חלק אחד.

לעומת זאת לפי הרשב"ם הנחלות חוזרות לאבות, אבל שם מתחלקות בשווה ביניהם, כך שכל אב זוכה בשני חלקים והתוצאה תהיה וזה לזו שלפי רש"י כשמחזירים לאבי האבות, הבן האחד זוכה בשני חלקים, ושלושת האחרים זוכים בשני שלישי החלק כל אחד.

השיטה השלישית בברייתא היא שיטתו של ר' שמעון בן אלעזר, לפיה הארץ התחלקה גם לבאי הארץ וגם ליוצאי מצרים. בשיטה זו הוא יוצא ידי חובת שני הפסוקים. ר' יאשיה ור' יונתן ראו בפסוקים אלה סתירה, ואילו הוא רואה אותם כמשלימים זה את זה. לפי שיטתו אין החזרה כלל, אלא הבנים שהיו בני כ' בכניסה לארץ, נוטלים חלקם, ואם היה אביהם בן כ' ביציאת מצרים, נוטלים גם חלק נוסף עבורו⁶.

4. אם האבות אינם מיוצאי מצרים. נראה שהרשב"ם יסכים לרש"י שמחזירים לאבי האבות.
5. התוס' בגמרא שם (ד"ה ומחזירין) מקשים על פירוש רש"י בחומש שתי קושיות: א. לפי דבריו היה צריך להכתוב "לשמות מטות אבות אבותם". ב. בדוגמאות המובאות בגמרא (מתוך הספרי) מדינר רק על האבות ולא על אבות האבות (ראה הערה 3). אמנם יש קושי גם בשיטת הרשב"ם, כי לא ברור מאיזה תוקף הלכתי מתחלקות הנחלות בין האבות, אך על כך אמר ריב"א (בתוס' שם), שזו גזירת הכתוב ואין זה דין ירושה ממש אלא כעין ירושה.
יש לציין שישנן שיטות נוספות בהסבר ההחזרה לפי ר' יונתן. ר"ת (בתוס' שם) פירש שהנחלות חוזרות לאבות כל ישראל, ולכסוף הסיק שחזירות רק לאבות כל שבט (ע"ש). והחזקוני פירש שהנחלות חוזרות לחמישים ושבע המשפחות. שיטה נוספת עולה מהסבר הרשב"ם לגמרא: "דילמא לשכטים קאמר לה" (ביב ק"ז, ב) — לשנים עשר בני יעקב. אולם שיטה זו לא הזכירה ע"י אף אחד מהמפרשים כשיטה בר' יונתן.

6. כך הסביר הרשב"ם שם, והתוס' פרשו שמדובר באותו אדם, וכגון שהיה בן שישים ביציאת מצרים (ולא גזירה גזרה על יתר מן שישים — ביב קכ"א, ב) ולא מת במדבר, ובבואו לארץ נוטל שני חלקים.

(2) שיקולי השיטות השונות.

א. השיקול שמביא המדרש הוא היחס בין הפסוק "לאלה תחלק" לפסוק "מטות אבתם". כולם הבינו ש"מטות אבתם" מתייחס ליוצאי מצרים. ר' יאשיה רואה בפסוק זה עיקר, ודורש את הפסוק "לאלה תחלק", לאלה – לשכאלה. ור' יונתן למד את הפסוק "לאלה תחלק" כפשוטו, ונאלץ להמציא את עקרון ההחזרה.

בגמרא שם מובא דין ארוך בין אביו לרב פפא כשהאחרון מנסה להוכיח את נכונות שיטת ר' יאשיה. כנגד שיטת ר' יונתן, בדיון זה מועלים השיקולים הבאים:

ב. הגמרא מביאה לצידו של ר' יאשיה את הפסוק "והבאתי אתכם אל הארץ ... ונתתי אותה לכם מורשה אני ה' (שמי' ו, ח). פסוק זה נאמר ליוצאי מצרים, ואם כן הרי מפורש שהארץ נתנה בירושה ליוצאי מצרים.

ג. לפי ר' יאשיה ברור הדין "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו" (במ' כו, נד) – למי שהיו לו זכאים רבים ביציאת מצרים, יש להרבות נחלתו וע"פ שהתמעטו בכניסה לארץ, ולמי שהיו זכאים מעטים ביציאת מצרים, יש למעט נחלתו וע"פ שכעת נתרבו. אבל לפי ר' יונתן קשה, שהרי אין בשיטתו התייחסות להתמעטות או ריבוי הבנים ומספר הנחלות נקבע לפי באי הארץ בלבד.

אמנם הפשט הוא, שלמי שרב עבשיו (שבט או משפחה) יש לתת שטח רב, ולמעט יש לתת מעט. אבל הרשב"ם שם דחה אפשרות כזו בדברי ר' יונתן כי דין זה נובע כבר מהפסוק "לאלה תחלק הארץ" – שאם לבאי הארץ נתחלקה הארץ הרי ממילא הרבים יקבלו רב. והמעטים מעט.

ד. ראייה נוספת לשיטת ר' יאשיה מביאה הגמרא מצווחת בנות צלופחד, שהרי הן אומרות: "אבינו מת במדבר ... ובנים לא היו לו, למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו, כי אין לו בן" (במ' כו, ג"ד). צלופחד היה מיוצאי מצרים ומת במדבר. ובנותיו תובעות את נחלתו, ואם כן לפי ר' יונתן, מה יש להן לצווח, הרי אין לאביהן בן בבאי הארץ? שאלת הגמרא על שיטת ר' יונתן מתחזקת מהמשך פרשייה זו. תשובת ה' היא: "נתן נתן להם ... והעברת את נחלת אביהן להן" (שם, ז). ובפירושו משמע שלאביהן היתה זכות נחלה ממשית בארץ ואותה הן דרשו⁷.

ה. וראייה נוספת לשיטתו מצווחת בני יוסף. לאחר שקיבלו את נחלתם קובלים בני יוסף בפני יהושע: "מדוע נתתה לי נחלה גורל אחד וחבל אחד, ואני עם רב, עד אשר עד כה ברכני ה' (יהו' יו, יד). במפקד מדבר סיני מנו בני יוסף 72,700 (אפרים ומנשה יחדיו), ואילו במפקד ערבות מואב מנו 85,200. לפי ר' יאשיה הארץ התחלקה ליוצאי מצרים וכיון שהתרבו יצאו נפסדים. אבל לפי ר' יונתן, מה יש להם לצעוק, הרי כל אחד נטל חלקו⁸?

7. הגמרא שם אמנם תרצה "אלא לחזרה ולטול בנכסי חפר", זאת אומרת שבנות צלופחד תבעו את חלקם מנכסי חפר וקנם (שהרי נחלות בני חזון אליו, לפי ר' יונתן). מדין ירושה, שידעו שבת הבן יורשת עם האחים, והוה שאמרו: "תנה לנו אחוזה בתוך אחי אבינו" (פסוק ד). אלא שכאמור מהפשט משמע שלאביהם עצמו היתה זכות נחלה.

8. רב פפא שם (ק"ח, ב) מנסה להוכיח כר' יאשיה גם מחשבון נחלות בני מנשה, כפי שמתואר בספר יהושע (יז, א"ג). אבל חשבונות אלה אינם פשוטים וההסברים לפרשייה זו, הן לפי ר' יאשיה והן לפי ר' יונתן, מתבססים על אוקימתות שאין להם כל יסוד בפשט. לכן לא הבאנו כאן את הדיון בפרשייה זו, וע"ש (וע"ה הע' 14).

(3) ההבדלים המספריים בין שני המפקדים.

כדי להתרשם באופן כללי ממשמעות ההבדלים בין השיטות מבחינה מעשית, יש להשוות בין תוצאות מפקד מדבר סיני לתוצאות מפקד ערבות מואב.

השינוי	ערבות מואב	מדבר סיני		השינוי	ערבות מואב	מדבר סיני	
-8,000	32,500	40,500	7 אפרים	-2,770	43,730	46,500	1 יראובן
+20,500	52,700	32,200	8 מנשה	-37,100	22,200	59,300	2 שמעון
+10,200	45,600	35,400	9 בנימין	-5,150	40,500	45,650	3 גד
+1,700	64,400	62,700	10 דן	+1,900	76,500	74,600	4 יהודה
+11,900	53,400	41,500	11 אשר	+9,900	64,300	54,400	5 יששכר
-8,000	45,400	53,400	12 נפתלי	+3,100	60,500	57,400	6 זבולון
-1,820	601,730	603,550	סך הכל				

בשבת שמעון חלה ירידה גדולה, של כ-60%, כמו כן חלו ירידות גם בשבטים ראובן, גד, אפרים ונפתלי. עליה גדולה חלה בשבת מנשה, גם היא של כ-60%, ועליות נוספות בשבטי יהודה, יששכר, זבולון, בנימין, דן ואשר. כמו כן ישנם גם שינויים במספר המשפחות ובשמותם (בהשוואה לבר' מו, ושמ' ו. במפקד מדבר סיני לא נמנו למשפחות). במפקד ערבות מואב מונה שבת שמעון חמש משפחות במקום שש (ראה שמ' ו, טו)⁹. כמו כן ישנם שינויים גם במשפחות אשר ובנימין.

ההשלכות המעשיות לשבטים מהבדלים אלה, ניתנות לחישוב על פי השיטות השונות כפי שהוצעו עד כה.

(4) הפשט הנראה.

נראה לענ"ד שפשט הפסוק הוא בניגוד לשיטות חז"ל המפרשים: "לאלה תחלק הארץ בנחלה" מתייחס למנויי מפקד ערבות מואב – באי הארץ, וללא כל חזרה לאבות. כל זכאי קיבל נחלה אחת, ללא קשר לאבותיו מיוצאי מצרים. לפשט זה בכוונת המילה "לאלה", הרי הסכימו כל בעלי השיטות דלעיל אלא שנאלצו לפרש אחרת בגלל קשיים ממקורות אחרים, כפי שציינו. אבל אנו נקיים את הפשט בפסוק זה וננסה בהמשך ליישבו עם המקורות האחרים.

פסוקי המצווה נמצאים בתוך תאור מפקד ערבות מואב, לאחר מפקד כל ישראל לפני מפקד הלויים. וכוונת הכתוב היא: לאלה – כל שבטי ישראל – תחלק הארץ. אך לא

9. הירידה הגדולה בשבת שמעון חלה כנראה בעקבות המגפה שהיתה בעם לאחר מעשה זמרי, בה נהרגו עשרים וארבעה אלף איש (במ' כה, ט), שכן יש להניח שהמתים היו משבט שמעון, כי זמרי היה נשיא בית אב לשמעוני. גם את חסרונה של משפחת אוהר יש לתלות כפי הנראה במאורע זה. ועי' רש"י לבמ' כן, יג.

לבני שבט לוי, ומפרש זאת הכתוב בהמשך: "כי לא התפקדו בתוך בני ישראל, כי לא ניתן להם נחלה בתוך בני ישראל" (פסוק טב). זאת אומרת שלכל היתר, שנפקדו, כן ניתנה נחלה. כמו כן בולט הקשר בין פסוק נא המסכם את המפקד: "אלה פקודי בני ישראל...", לפסוק נג הפותח את הציווי: "לאלה תחלק הארץ". כמו כן ממעטת המילה "לאלה" גם את הטפלים שצויינו ע"י חז"ל — הפחותים מכ' שנה; נשים וכו'.¹⁰

ומכאן לישוב פשוט זה עם חמשת השיקולים שהתעלו לעיל.

א. "לשמות מטות אבתם ינחלו". בעלי השיטות הנ"ל הבינו, שהמילה "אבתם" מתייחסת ליוצאי מצרים. אבל לפי דבריהם היה צריך להכתב: לשמות אבותם ינחלו. או: על פי אבותם ינחלו, שאז הנחלה מתייחסת לאבות (וגם אלה, אין הכרח שהיו דווקא מיוצאי מצרים). המילה "מטות" לא משתלבת לפי פירושם.

חז"ל דרשו: "לשמות מטות אבתם ינחלו" — יצאו גרים ועבדים¹¹, שהרי אין הם שייכים למטה אב בישראל. מיעוט זה נובע מהפסוק אבל אינו מבארו די צרכו: המילה "לשמות" מיותרת; הקשר בין שני חלקי הפסוק: "אך בגורל יחלק את הארץ" — לשמות מטות אבתם ינחלו" לא ברור; ועוד, שיש לפי פירוש זה חוסר פרופורציה בחשיבות שני החלקים בפסוק.

אפשר היה לפרש, שאת החלוקה יש לבצע על פי שמות המטות (מטה אב שבט), ואז ברור הקשר בין שני חלקי הפסוק: החלוקה בגורל צריכה להיות על פי שמות מטות האבות. וכנראה כך גם היה, כפי שמשמע מתאור החלוקה בספר יהושע¹⁰. אבל עדיין לא ברור מה חשוב כל כך שהפלת הגורלות תהיה על פי שמות השבטים, ועוד, לא נראה שיש אפשרות אחרת להפלת הגורלות.

נראה שהכוונה בדן זה היא מהותית ומשמעותית יותר לענין הנחלות. הנחלה צריכה להיות לפי שמות השבטים. זאת אומרת, שהכוונה בציווי זה היא לשמור על המסגרת השבטית בנחלה (ולא בהנחלה). דין זה בא למנוע העברת זכויות הנחלה משבט לשבט ע"י החלפת נחלות, הגירה וכד'. התורה מעוניינת בנחלות מסודרות על פי חטיבות שבטיות¹¹, וגם לאחר החלוקה אין להסב נחלות.

כוונה זו בולטת יותר בפסוק המקביל בפרשת מסעי: "אל אשר יצא לו שמה הגורל לו יהיה, למטות אבותיכם תנחלו" (במ' לג, נד). שני חלקי פסוק זה מתייחסים לקביעת מקום הנחלה ולא לאופן החלוקה. החלוקה בגורל מחייבת, וחלוקה זו תהיה לפי השבטים. ברוח זו פירש שם המלבי"ם: "אל אשר יצא לו שמה הגורל לו יהיה" — ר"ל שמה שלרב ירבו נחלתו, לא יוכל להרבות לו בתחום שבט אחר, רק בתחום שיצא שם הגורל לשבט זה. ופירש הדבר — למטות אבותיכם תנחלו — שכל מטה יקבל נחלתו בתחום מיוחד, אלא שהמלבי"ם לא ראה בכך איסור הסבת נחלה.

ולמעשה רעיון זה נאמר בפירוש בחשובת משה לטענת בני מנשה בענין בנות צלופחד: "... ולא תסב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה, כי איש בנחלת מטה אבתיו ירבו בני

10. "ויעל גורל מטה בני בנימן" (יהו' יח, יא) וכד'. ועיין ב"ב קכב, א, על אופן החלוקה בגורל.

11. שבט מנשה נחל אמנם בשתי נחלות נפרדות, אך יש לכך סיבה מיוחדת.

ישראל. וכל בַת יִרְשֵׁת נַחֲלָה מִמֹּטוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאחַד מִמְשַׁפְּחֹת מִטָּה אֲבִיהָ תְּהִיָּה לְאִשָּׁה, לְמַעַן יִירְשׁוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ נַחֲלַת אֲבִיתוֹ, וְלֹא תִסָּב נַחֲלָה מִמִּטָּה לְמִטָּה אַחֵר, כִּי אִישׁ בְּנַחֲלָתוֹ יִדְבְּקוּ מִטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במ' לו, זט). דברים אלה באו כדי למנוע גרעון בנחלה כתוצאה מנשואין עם בני שבט אחר, ובכל אופן ודאי שהרעיון של שמירת המסגרת השבטית בנחלות מודגש כאן כמה פעמים. ונראה שפסוקים אלה, שנאמרו לאחר מצוות חלוקת הארץ, רומזים ומתייחסים לפסוקי המצווה, ואולי אף מבארים אותם. כנגד הפסוקים: "לשמות מטות אבתם ינחלו" (כו, נה) ו"למטות אבתכם תנחלו" (לג, נד) מפסוקי המצווה, מקבילים הפסוקים: "איש בנחלת מטה אבתו ידבק" (לו, ז) ו"איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל" (לו, ט). אם כן, הפסוק "לשמות מטות אבתם ינחלו" אינו מתייחס לאבות כזכאים ממשיים בנחלה, אלא יש בו הִדְרָכָה לשמירה על הנחלות השבטיות במסגרתן¹².

ב. "ונתתי אתה לכם מורשה" (שמ' ו, ח). פסוק זה נאמר ליוצאי מצרים, והבינה הגמרא שגם אם לא נכנסו לארץ הרי שהארץ נתנה להם כירושה. וזכות הנחלה להם. והנה הפרשנים התקשו כאן בבעיה, שלכאורה יש כאן הבטחה שלא קיימה. הספורנו ובעל "אור החיים" ענו שהבטחה זו הותנתה כתנאי: "וידעתם כי אני ה' המוציא... ואילו ישראל חטאו בעגל; ור' בחיי פירש: "מורשה – ולא ירושה, לרמוז שלא יהיו יורשים אותה... אלא מורישים אותה... אבל אפשר להסביר בעזרה פשוטה יותר, שפסוק זה מתייחס אל עם ישראל ככלל, וכולל גם את האפשרות של "ונתתי אותה לכם" – לזרעכם. בכל אופן פסוק זה לא מהווה סתירה לשיטתנו.

ג. "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו" (במ' כו, נד). כוונת פסוק זה היא כפשוטה, לשבט שמספרו רב יש להרבות את נחלתו, ולשבט שמספרו מועט יש להמעיט את נחלתו. פסוק זה באמת נובע מקודמו – "לאלה תחלק הארץ בנחלה" אך אין לראות בו יותר. הפסוק הראשון מתייחס לשאלת הזכאים. הפסוק השני מתייחס לשאלת אופן החלוקה, ומציג את עקרון הצדק בחלוקה לפי רב ומעט. רעיון זה מופיע עוד פעמיים בפסוקים מועטים אלה. חלקו השני של המאמר יעסוק בשאלת אופן החלוקה וייתייחס גם לצורך שבכל אחד מהפסוקים הקשורים ברעיון זה.

ד. פרשת בנות צלופחד. משקל כבד יותר יש לראיה שהביאה הגמרא מפרשיה זו, עד שנראה שפרשיה זו, היא שגרמה לחז"ל ולמפרשים לפרש אחרת את הפשט בפסוק "לאלה תחלק הארץ". נביא לדוגמא את לשונו של המלבי"ם לפסוק זה: "הנה אי אפשר לומר

12. יש לברר את תוקפו של דין זה לדורות ואת קיומו למעשה. שכן אנו מוצאים במקרא נרדפי משפחות, כנדרת האיש הזקן מאפרים לבנימין (עי' שו"י ט, טז), ואף נידת שבטים שלמים, כנדרת שבט דן צפונה (יהו"ט, מן-מח; שו"י יח, א-לא) וכנדרת שבט שמעון צפונה (עי' דה"ב לד, ו – משם מובן ששמעון ישב מצפון לירושלים). על איסור הסבת הנחלה שבפרשית בנות צלופחד אמרו חז"ל: "... יום שהותרו בו שבטים לבא זה בזה, מאי דרוש? זה הדבר (במ' לו, ו) – דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה" (ביב קכא, א). ורשב"ם שם "שהותרו הסבת נחלה... אבל לדעת הרמב"ן (במ' לו, ז) תוקף דין זה הוא לעולם (לשונו סתומה ומשתמעת לשתי פנים. ע"ש). ועי' ברד"ק לשו"י יא, יא, ובספר המצוות לרס"ג ח"ג פ"ו כו ובדברי הר"פ פערלא, שם, שמאריך בבאור סוגיא זו, ולבסוף מסיים: "ואף על גב דהאידיך בעוונותינו נתבלבלו השבטים ואין איש מכיר שבטו; ואין לנו לא מטות ולא נחלות, מי"מ לא משום זה הו"ל לא שאינו נוהג לדורות, כידוע... ויתכן שאפשר להשליך מחלוקת זו גם לפסוקנו, כפי שהסברנוהו."

כפשוטו 'שאלה' הנכנסים עתה הם אשר יזכו בארץ ולהם תתחלק, שאם כן מה היה טענת בנות צלופחד שיתן להם נחלה מחלק אביהן, הלא אביהן מת במדבר ולא זכה בארץ כלל?¹³

מיד לאחר תאור המפקד מובאת פרשית בנות צלופחד. טענתן לפני משה, אלעזר והנשיאים היא: "אבינו מת במדבר... ובנים לא היו לו. למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו כי אין לו בן? תנה לנו אחזה בתוך אחי אבינו!" (במ' כז, ג'ד). לפי ר' יאשיה טענתן ברורה: הן מבקשות שחלקו של אביהן, המגיע לו כיוצא מצרים, יעבור בירושה אליהן כיון שלאביהן אין בנים. ואילו לפי דברינו, שהארץ התחלקה לבאיה, "לא הוזה להן למישקל מיד, דהא מת במדבר?" (ר' גרשום על הגמרא שם). השאלה מתחזקת לאור תשובת ה' בענין: "כן בנות צלפחד דברות, נתן תתן להם אחות נחלה בתוך אחי אביהם. והעברת את נחלת אביהן להן." (שם, ז). הרי שבפירוש נאמר שלאביהן יש נחלה, ומאין לו נחלה אם לא היה מבאי הארץ? וכן גם מדברי בני מנשה למשה בענין זה: "ואדני צוה בה' לת את נחלת צלפחד אחינו לבנותי" (במ' לו, ב).

חז"ל ראו בטענה שהעלו בנות צלופחד בעיה מובהקת של דיני ירושה. ולשיטתם, הטענה "כי אין לו בן" כוונתה — אין מי שירש את נחלתו, והבעיה בה התלבט משה היא: האם הבת יורשת במקום הבן או לא. אבל לפי דעתנו כלל לא מדובר פה על ענייני ירושה, אלא הבעיה המציקה לבנות צלופחד היא הנצחת שם אביהן בארץ. יוצאי מצרים כאמת לא זכו בנחלה בארץ, אך בניהם זכו. ובכך הנציחו את שמם בארץ. אבל כיון שלצלופחד לא היו בנים לא היה מי שינציח את שמו. ובאמת כך משמע מדבריהן: "למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו, כי אין לו בן..." (כז, ד). אין כאן טענה על חלק אביהן שהולך לאיבוד כי אין לו בנים, אלא יש כאן בקשה ששם אביהן לא יגרע. ופירוש הטעם "כי אין לו בן" — לא מצד ירושה, אלא שאם היה לו בן ממילא היה מי שינציח אותו.

מבחינה פורמלית זכות הנחלה היא לבאי הארץ, חכות זו מנוסחת במצוות הנחלה בפסוק "לאלה תחלק הארץ". בנות צלופחד מציגות בעיה רגשית, ממנה עולה שליוצאי מצרים יש זכות להנצחה בארץ. הבעיה מתעוררת רק במקרה כשל צלופחד, שאין לו בנים בבאי הארץ שינציחו את שמו בנחלתם. אילו בתשובת ה' היה נאמר רק: "נתן תתן להם נחלה בתוך אחי אביהם" — לא היתה ברורה לנו כלל זכות נחלתן מבחינה פורמלית, שהרי הנשים אינן נוחלות! לכן מסביר הכתוב: "והעברת את נחלת אביהן להן" — הבנות אינן נוחלות מכח עצמן, אלא מזכות אביהן, זכות הנצחה בארץ, זכות שמתפרטת באופן מעשי בכך שהן זוכות לנחלה בארץ. אך אין זו ירושה, שהרי לא נחלה הן ירשו, אלא זו הדרך היחידה שאפשר על ידה לדאוג להמשכת שם צלופחד בארץ¹⁴.

13. גם המפרשים שפרשו כר' יונתן התקשו בפרשיה זו, ומשהגיעו אליה נאלצו לפרש כר' יאשיה. כך למשל רש"י שפרש כר' יונתן, פרש כאן: "נתן תתן — שני חלקים, חלק אביהם שהיה מיוצאי מצרים וחלק עם אחיו בנכסי חפר" זאת אומרת, כר' יאשיה. ועמד על כך הרא"ם ונשאר בצ"ע.

14. בחשבון החבלים בנחלת מנשה נאמר: "ויפלו חבלי מנשה עשרה... כי בנות מנשה נחלו נחלה בתוך בניו..." (יהו' י, ה'). החשבון הפשוט הוא שחמשת בנות צלופחד נחלו חמישה חבלים וחמשת אחי חפר (אביעזר, חלק, אשריאל, שכם ושמירע) נחלו אף הם חמישה חבלים. אם אכן בנות צלופחד נחלו חמישה חבלים, אזי חשבון זה מצדיק את דברינו, כי אילו היה מדובר פה בנחלה כירושה, הן היו זוכות בחלק אחד כלבה. ולפי דברינו היחידש בדין הוא שהבנות תנחלנה במקרה כזה כבנים, ולכן חמישה חלקים.

לזכות ההנצחה הזו קוראת התורה "נחלה" כדי להדגיש שמבחינה רגשית יש ליוצאי מצרים נחלה בארץ.

ובאמת בספר יהושע, בתאור החלוקה לשבט מנשה, נאמר: "ותקרבנה... לאמר: ה' צוה את משה לתת לנו נחלה בתוך אחינו, ויתן להם אל פי ה' נחלה, בתוך אחי אביהן" (יהו' יז, ד), ולא נאמר "נחלת אבינו" ו"נחלת אביהן".

ראגה זו להנצחת שם הנפטר (באופן כללי ולא דווקא בנחלה) מצאנו גם בדין היבוס. "כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו... והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת, ולא ימחה שמו מישראל" (דב' כה, ה'ו). בדין זה שימור שם המת חל בבכור אשת המת מאחיר¹⁵. וענין דומה מצאנו גם בדהיי"א ב, לד"לה: "ולא היה לששן (מצאצאי יהודה) בנים כי אם בנות, ולששן עבד מצרי ושמו ירָחֵע, ויתן ששן את בתו לירחע. עבדו לאשה ותלד לו את עָמִי...". והכתוב הולך ומונה י"ד דורות מששן הנקראים על שמו וממשיכים את שושלתו, בזכות נישואים אלה, שמטרתם הברורה היא המשכת השם. הבנות במקרים אלה מגשרות בין האב לנכדיו כדי לשמר את שמו כשושלתו או כנחלתו.

אמנם בהמשך תשובת ה' למשה נאמר: "ואל בני ישראל תדבר לאמר, איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו. ואם אין לו בת... והיתה לבני ישראל לחקת משפט" (במ' כז, ח"א). מפסוקים אלה שמפרטים את דיני הירושה עולה שגם המקרה אליו נסמכו עסק בירושה ממשית? אלא שבאמת אין זה בדיוק אותו המקרה, אלא זהו דין כללי שנכתב כאן בגלל הדמיון הרב שיש בינו לבין פרשת בנות צלופחד. גם המקרה וגם הדין הנסמך לו עוסקים במצב של "איש כי ימות ובן אין לו", שניהם דואגים לשמירת הנחלה בגבולות משפחת הנפטר, אלא שבמקרה מדובר על הנצחת השם בנחלה ובדין הכללי מדובר על ירושת נחלה ממשית¹⁶. בשלב שני גם פרשת בנות צלופחד התפתחה לבעיה בדיני ירושה ופיתרון התורה: "אך למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים. ולא תסב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה, כי איש בנחלת מטה אבתיו ידבקו בני ישראל" (במ' לו, ו'ז).

ה. צווחת בני יוסף. ראייה לשיטת ר' יאשיה ראתה הגמרא מצווחת בני יוסף, שהתרבו לפני הכניסה לארץ, אך כיון שהארץ מתחלקת לפי יוצאי מצרים היתה צפיפות רבה בשטחם ולכן צווחו. הגמרא שם תירצה: "משום טפלים דהוו נפישו להו" (ב"ב קיח, א). זאת אומרת שבאמת הארץ התחלקה לבאיה אבל לבני יוסף היו ילדים רבים (ר' גרשום שם, ולרעת רשב"ם — יתומים), שלא היו זכאים לנחלה והם שיצרו את הצפיפות. אבל תשובה זו קשה כי לא ברור מדוע התרבו הטפלים דוקא בבני יוסף.

ראיית הגמרא לר' יאשיה מצווחת בני יוסף דחוייה מכמה פנים: (א) יש ראייה רק משבט מנשה, אבל בשבט אפרים היתה ירידה במספר המנויים, ואילו הכתוב ביהושע מייחס את

15. ניתן אף להשוות מבחינה לשונית בין שני העניינים: "למה יגרע שם אבינו" (במ' כז, ד) — "יקום על שם אחיו המת, ולא ימחה שמו מישראל" (דב' כה, ה); "איש כי ימות ובן אין לו" (במ' כז, ח) — "ומת אחד מהם ובן אין לו" (דב' כה, ה). וכבר הוז'ל קשרו בין שני דינים אלה. עי' בספרי על במ' כז, ד שדרשו גזרה שווה שם — שם, וע"ע ב"ב קיט, ב: "אמר לו (בנות צלופחד למשה): אם כבן אנו חשובים תנה לנו נחלה, ואם לאו — תתייבם אמנו".

16. וכן פירש הרטום כאן: "ובהזדמנות זו תודיע לבני ישראל את דיני הירושה". והשווה גם לפרשת המקל

הטענה לבני יוסף, ותשובת יהושע היא "אל בית יוסף, לאפרים ולמנשה" (יהו' יז, יז). (ב) בעיה כזו היתה צריכה להתעורר גם בשאר השבטים שחלה בהם עליה, כמו אשר, בנימין ויששכר. (ג) לפי הגמרא בני יוסף מפנים את טענתם כנגד צו התורה. דבר זה קשה כשלעצמו, וביחוד שטענתם בכתוב מופנת נגד יהושע.

בהמשך נראה שהראשונים ניסו לפשוט על פי פרשיה זו את השאלה אם הארץ התחלקה לחלקים שונים או לחלקים שונים בהתאם למספר הנוחלים. אבל מהפשט נראה שבני יוסף אינם טוענים נגד עקרונות החלוקה אלא טענתם מתייחסת לקשיים בניצול השטח שקיבלו. ויאמרו בני יוסף לא ימצא לנו ההר, ורכב ברזל בכל הכנעני הישב בארץ העמק לאשר בבית שאן ובנתייה ולאשר בעמק יזרעאל" (יהו' יז, טז). הטענה הראשונה מתייחסת לבעיה של שבט אפרים. חלק ניכר מנחלתם היה שרשרת הרים שבראשם יערות¹⁷, וממילא לא צלחה לישוב ולחקלאות. על כך אמר יהושע: "עלה לך היערה ובראת: לך שם בארץ הפרזי והרפאים, כי אף לך הר אפרים" (פס' טז). "כי הר יהיה לך כי יער הוא וברתו והיה לך תצאתיו" (פס' יח). והטענה השניה מתייחסת לבעית שבט מנשה, שחלק מנחלתם היו העמקים בהם ישבו הכנענים. שבט מנשה נחל חמש ערים בתוך יששכר ואשר, אך "ולא יכלו בני מנשה להוריש את הערים האלה, ויזאל הכנעני לשבת בארץ הזאת" (פס' יב). טענתם באה מיד לאחר תאור מצב זה ודאי נובעת ממנו. ותשובת יהושע לכך: "עם רב אתה וכח גדול לך... כי תוריש את הכנעני כי רכב ברזל לו, כי חזק הוא" (פס' יזיח). אם כן פרשיה זו לא קשורה לאופי החלוקה אלא לקשיי הורשת הארץ.

(5) "במספר שמות".

נשלים את הדיון בשאלת קביעת הזכאות לנחלה, בהסבר חלקו השני של הפסוק: "לאלה תחלק הארץ בנחלה — במספר שמות" (במ' כו, ג). מה פירוש ביטוי זה ומה משמעותו? ראשית נציין שצמד מילים זה מופיע רק במפקדים, הוא אינו מופיע במפקד ערבות מואב (מלבד בפסוק זה), ולעומת זאת מופיע במפקד מדבר סיני פעמים רבות, הן בציווי והן בביצוע¹⁸. נראה שפירוש ביטוי זה נמצא בפסוק בו הוא מופיע בפעם הראשונה: "שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם במספר שמות, כל זכר לגלגלתם" (במ' א, ב). ספירה "במספר שמות" היא ספירה לגולגלות — ספירה אישית, לא ספירה כללית על פי משפחות או בתי אב, וכך מסביר שם הספורנו: "במספר שמות — כי היה אז כל אחר מאותן הדור נחשב בשמו המורה על צורתו האישית, למעלתם, על דרך יצאצא בשם". אמנם הספורנו ממשיך שם ואומר שספירה כזו היתה דוקא במפקד מדבר סיני ולא בערבות מואב, והכוונה היתה לומר "שאותם האישים בעצמם יחיו ויירשו הארץ ולא יפקד מהם איש". על כל פנים ניתן לומר שספירה כזו היתה גם במפקד ערבות מואב, ולמרות שלא נאמרה בציווי המפקד הרי היא נשמעת מציווי החלוקה

(ויק' כד, ייבג), ולפרשת פסח שני (במ' ט, ריד), גם שם הוסמך דין כללי למקרה פרטי.

17. על כך עי' דעת מקרא ליהו' יז, טז, ואין זה "יער אפרים" שבגלעד (ש"ב יח, ו), כפי שסברו אחרים מן החוקרים.

18. במ' א, ב; יחמב כל פסוק שני, בסה"כ 14 פעמים.

ו"דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר". מהי אם כן, המשמעות של ספירה "במספר שמות"?

לפי דברינו, שהארץ התחלקה לבאיה באופן ישיר, הרי שהיו 601,730 זכאים לנחלה בארץ (במ' כו, נא). אבל מאז מפקד ערבות מואב עד לחלוקת הארץ בפועל עברו שבע שנים¹⁹. בשנים אלו בהן כבשו את הארץ, ודאי מתו חלק מהזכאים, הן במיתה טבעית והן במלחמות (לדוגמא יהו' ז, ה). יש לשאול אם כן, מה עלה בגורל זכאותם, האם נשמרה או שמא אבדה? ושאלה שניה נובעת מעובדה זו, מה דינם של אלו שבגרו בשבע שנות הכיבוש ועם החלוקה כבר היו בני כ"?

לשאלה השניה נתעורר רש"י בפרושו לפסוק "לאלה תחלק הארץ" (נג), ואלו דבריו: "לאלה" — ולא לפחותים מבן עשרים, אע"פ שבאו לכלל עשרים בטרם חלוקת הארץ, שהרי שבע שנים כבשו ושבע שנים חלקו. לא נטלו חלק בארץ אלא אלו שש מאות אלף ואלף". רש"י מדויק מהמילה "לאלה" שזכות הנחלה קיימת רק לעומדים בערבות מואב²⁰. מה תהיה אם כן התשובה לשאלה הראשונה?

כדי לענות על שאלה זו נדייק במילים "במספר שמות". אילו היה נאמר למנות או לחלק "בשמות", הרי שהכונה היתה לשמות אותם האנשים, ולא לאחרים, כפי שהסביר ספורנו, וממילא אם מתו נחלתם אבדה. ואילו היה נאמר "במספר", הרי שהכונה היתה שיש מספר נחלות קבוע שלו. יש לחלק את הארץ — מספר המנויים בערבות מואב. ואם כמה זכאים מתו וכמה אחרים בגרו, יוכלו אלה האחרונים להיות זכאים במקום המתים, ובלבד שישמר המספר שנקבע. אך כיון שנאמר "במספר שמות", זאת אומרת שמצד אחד המספר צריך להשמר, אך מצד שני הוא מתייחס דוקא לשמות המנויים. ומכאן, שאותם שמתו לא הפסידו את נחלתם אלא נחלתם עברה בירושה לקרוביהם. ומכאן נוכל ללמוד גם, שאלו שבגרו לא יהיו זכאים לנחלה כי לא היו "בשמות" המנויים. ולפי זה, אדם שמת על כיבוש הארץ לא הפסיד את נחלתו.

★ ★ ★

ב. אופן חלוקת הארץ.

הנושא המרכזי במצוות החלוקה הוא אופן חלוקת הארץ. לנושא זה מתייחסים כמה פסוקים במצווה וננסה לבארם בחלק זה:

א. העיקרון הבולט הוא: "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו" (נד). יש לברר מיהו הנושא של הפסוק (למי מתייחסות המילים "לרב" ו"למעט").

ב. כוונת המשך פסוק זה: "איש לפי פקדיו ימן נחלתו".

ג. "לשמות מטות אבתם ינחלו" (נה). פסוק זה הוסבר בחלק הקודם.

ד. "על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט" (נו). לכאורה יש כאן חזרה על פסוק נד.

19. ראה יהו' יד, וזי חבכים קיח, ב.

20. על לימוד זה עיי' ברא"ם כאן, וראה גם ברמב"ן לבמ"כ, נז שהביא דין זה.

(1) חלוקה לשבטים או לגולגלות.

כאמור, העיקרון המרכזי בחלוקה הוא חלוקה יחסית לפי רב ומעט. לעיקרון זה מתייחסים שני פסוקים, נד ו'נו. פסוק נד "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו" יכול להתפרש כמתייחס אל אחד משני נושאים. נושא הפסוק יכול להיות השבטים, זאת אומרת שלרב שבשבים – בעל מספר הזכאים הגדול יותר – תרבה נחלתו, ולמעט תמעט נחלתו. אך הנושא יכול להיות גם המשפחות. ואז עיקרון החלוקה, לפי רב ומעט מתייחס למשפחות (למשפחה הגדולה יש להרבות ולמעט להמעט) ואינו מתייחס לשבטים. לכן כל שבת יקבל חלק שווה לחלקי יתר השבטים.

הגמרא בבא בתרא (קכא, ב) ניסחה את שתי האפשרויות האלה בשאלה: "ארץ ישראל לשבטים איפלוג, או דילמא לקרקף גברי איפלוג?" לשבטים איפלוג – זאת אומרת שכל שבת יקבל חלק שווה, נושא הפסוק הוא המשפחות והחלוקה לפי רב ומעט מתייחסת רק למשפחות. לפי זה מתקבל שהפרטים לא זכו בחלקים שווים, כיון שבני השבט הרב קיבלו חלק זהה לזה של בני השבט המעט, וככל שהשבט גדול יותר כך חלקו של כל זכאי בו קטן יותר. או דילמא לקרקף גברי איפלוג – זאת אומרת שכל זכאי יקבל חלק שווה; אחיד. וממילא שבת גדול קיבל נחלה גדולה ושבת קטן קיבל נחלה קטנה. ואם כן הפסוק "לרב תרבה" מתייחס לשבטים.

הגמרא שם הכריעה שלשבטים איפלוג, על פי פסוק נו: "על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט". הגמרא הבינה שכוונת הפסוק היא שהחלוקה בגורל היא חלוקה שרירותית המגדילה חלקים שווים בגודלם בין השבטים. בין רב למעט – בין אם הוא רב ובין אם הוא מעט. אך אם לגולגלות התחלקה הארץ, הרי שהחלוקה לשבטים היא יחסית ולא שרירותית כפי שעולה מפסוק זה לדעת הגמרא.

אבל בספרי (להמשך פסוק נד) דרשו: "איש לפי פקדיו יתן נחלתו – מלמד שלא נתחלקה ארץ ישראל אלא לכל שבת ושבת לפי מה שהוא" – זאת אומרת שלגולגלות איפלוג. ומביא הספרי ראיה לשיטתו מטענת בני יוסף ותשובת יהושע להם (יהו' יז, יד-טו). אבל לכאורה אדרבה, יש סתירה לספרי מפרשיה זו, שהרי אם לשבטים איפלוג ברורה טענתם על הצפיפות, אך אם לגולגלות איפלוג, מה להם לצעוק, הרי כל אחד קיבל חלקו. והדיון בכך ייערך בהמשך.

מחלוקת זו בין הספרי לגמרא נמשכה גם בראשונים ובעיקר בין רש"י לרמב"ן. רש"י על הפסוק "לרב תרבה נחלתו" (נד) כתב: "לשבת שהיה מרובה באוכלוסין נתנו חלק רב, ואף על פי שלא היו החלקים שווים, שהרי הכל לפי ריבוי השבת חלקו החלקים, לא עשו אלא ע"י גורל..." זאת אומרת שהפסוק מתייחס לשבטים והחלוקה היא לגולגלות וכפי דעת הספרי²¹.

הרמב"ן לאותו פסוק וכן בפירושו לבר' מח, ז הביא את דברי רש"י, הקשה עליהם וחלק עליהם, וזו מסקנתו: "שארץ ישראל לשבטים נתחלקה, שנים עשר חלקים שווים

21. רבים מהמפרשים, ראשונים ואתרוניים, הבינו שרש"י סובר שלשבטים נתחלקה הארץ אבל במנין הגולגלות. על כך עיין במפרשי רש"י וב"כלי יקר" על יהושע (לר' שמואל לניאדו, בהוצ' מכון הכתב) בסופו, בנספח "חלוק הארץ": אך לעג"ד אין זה פשוטו של רש"י.

עשו ממנה ונטל שבת שמעון הממועט שבהם כשבת יהודה שמרוכה באוכלוסין, ונטלו אפרים ומנשה כראובן ושמעון בשווה... ומה שאמר הכתוב "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט" לענין בתי אבות הנזכרים בפרשה דבר הכתוב, שהשבט מחלק חלקו לבתי אבות של יוצאי מצרים, ובית אב מרובה נותנין לו חלק גדול ובית אב ממועט נותנין לו חלק קטן... (בר' מח, ו). אם כן דעת הרמב"ן היא שלשבטים נתחלקה הארץ²².

(2) לשבטים איפולוג – ראיות הרמב"ן.

א. הרמב"ן רואה ראיה לדבריו ממסקנת הגמרא, וגם הוא פירש כמותה: את הפסוק "בין רב למעט" וממילא יש כאן שאלה על שיטת רש"י והספרי דלעיל. כמו כן רואה הרמב"ן ראיה לדבריו מדרשת הספרי לפסוק "לרב תרבה נחלתו" – הרי שיצאו עימו עשרה בנים ממצרים ובכניסתן לארץ נמצאו חמישה... זאת אומרת שחז"ל דרשו פסוק זה על יחס החלוקה בין האחים בתוך המשפחות ולא על החלוקה לשבטים. הרמב"ן ראה גם את הספרי על הפסוק "איש לפי פקדיו" שהזכרנו, ממנו משמע שהארץ התחלקה לגולגלות, אך לדעתו מדרש זה הוא משובש.

ב. טענת בני יוסף ליהושע מובנת לפי הרמב"ן, שכיון שכל השבטים קיבלו חלקים שווים לבני השבטים הגדולים היתה צפיפות רבה, ואמנם היו שבטים גדולים מאפרים ומנשה שלא צעקו, אלא שבשבטים אלה רבו הטפלים. אך לפי רש"י "מה צעקו בני יוסף, והלא ניתן להם לפי מניינם המרובה כשאר כל השבטים" (הרמב"ן לבמ' כו, נד)²³.

ג. ראיתו העיקרית של הרמב"ן היא מברכת יעקב לבני יוסף: "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו, על שם אחיהם יקראו בנחלתם" (בר' מח, הו). אם התחלקה הארץ לגולגלות מה הרכותא בברכת יעקב שאפרים ומנשה יחשבו כשני שבטים לענין הנחלה, הרי ממילא כל זכאי מקבל חלק אחיד, ובין אם יהיו שבת אחד ובין אם יהיו שני שבטים הרי יקבלו אותה הנחלה? אבל אם התחלקה הארץ לשבטים הרי שברכת יעקב היא שבמקום שיקבלו נחלה אחת כשבט יוסף יקבלו שתי נחלות, וזו ודאי ברכה משמעותית.

ד. ראיה לכך שהחלוקה היחסית, לפי רב ומעט, היא במשפחות, מביא הרמב"ן מהמקבילה בפר' מסעי: "והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחתיכם, לרב תרבו את נחלתו ולמעט תמעט את נחלתו..." (במ' לג, נד). "הנה באך שתהיה הנחלה למשפחות בגורל... נרבה לרב ונמעט למעט במשפחות..." (הרמב"ן לפסוק נה).

(3) לגולגלות איפולוג – הפשט כרש"י והוכחתו.

למרות טענות הרמב"ן נראה שהפשט הוא כפירוש הספרי ורש"י. ראשית נקשה על שיטת הרמב"ן ואח"כ נבסס את שיטת רש"י ונענה על שאלות הרמב"ן, תוך כדי טענות

22. כך פירש גם הספורנו. ולדעת הרמב"ן שם, זו גם דעת אונקלוס לברי' מט, כב.

23. הרמב"ן שם האריך בהסבר ראיה זו, אך נראה שאין מכאן כל ראיה לדבריו, כי הסבר הטפלים טוב באותה מדה גם לרש"י. אך כפי שראינו בחלק א' כל פרשיה זו לא שייכת כלל לנושא מצוות החלוקה, ובהמשך נראה שזו גם דעת הרמב"ן עצמו, על פי הפשט.

אלה יוסברו הפסוקים "לרב תרבה..." (נד) "איש לפי פקדיו..." (נד) ו"בין רב למעט" (נו). א. שיטת הגמרא והרמב"ן מעוררת קושי מוסרי חמור. לפי שיטה זו כל השבטים, בלי התייחסות לגודלם, זכו בנחלה זהה. כך ששבט שמעון²⁴ לדוגמא, שמנה 22,200 יוצאי צבא, ינחל בשטח הווה לזה שקיבלו בני שבט יהודה שמנו 76,500 יוצאי צבא! על קושי זה עמד האברבנל (לבמ' כו, נב) וז"ל: "...זה בלי ספק עוול בחוק היושר האלהי, והפך מה שצויה. כאן..."

ב. הסדר הפנימי בפסוקי המצווה אינו הגיוני לפי שיטה זו, כיון שראשית מצווה התורה על החלוקה הפנים-שבטית שהיא על פי עיקרון רב ומעט (נד), ורק בסוף באה ההתייחסות לחלוקה לשבטים, שהיא בחלקים שווים (נו). גם על קושי זה עמד האברבנל שם וז"ל: "ואיך יזכור החילוק השני, שהוא מסובב מן הראשון תחילה, והחילוק הראשון שהוא סיבתו יזכור אחריו?"²⁵

מלבד קשיים אלה גם פשט הפסוקים לפי הרמב"ן קשה:

ג. "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו" — לפי רש"י שפסוק זה מתייחס לשבטים הקשר בינו לבין הפסוק הקודם — "לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות" — הוא ישיר, ולמעשה קשר של סיבה ותוצאה. אם כל אחד מאלה המנויים כאן זכאי לחלק אחד ואחיד, הרי שממילא שבט שבו זכאים רבים יזכה לנחלה גדולה ולהיפך. אך לפי הרמב"ן אין קשר ישיר בין הפסוקים, וראיה נוספת לפשט רש"י יש מהמשך הפסוק:

ד. "איש לפי פקדיו יתן נחלתו" — בצלע זו קושי בולט: איש הוא אדם יחיד, אם כן אלו פקורים — זכאים — יש לאדם יחיד? ווראי שאין הכוונה כאן לבני ביתו הפחותים מכ' שנה כי זה סותר את הדין הראשון "לאלה" — יוצאי הצבא²⁶. הרמב"ן הכליע בפירושו את הפירוש לפסוק זה: "... כי איש לפי פקדיו המשפחה יותן נחלתו..." אך לשונו סתומה, ועוד שפקדיו הוא לשון זכר.

רש"י אמנם לא פירש פסוק זה אך נוכל לומר לשיטתו שהכוונה 'כל שבט לפי פקדיו יותן נחלתו'. ובאמת כך פירש כאן רס"ג: "איש לפי — כל שבט לפי"²⁷. וכאמור דרשת הספרי "מלמד שלא נתחלקה ארץ ישראל אלא לכל שבט ושבט לפי מה שהוא" נסובה

24. נתעלם לצורך הדוגמא מהשאלה: האם נחל שמעון בטריטוריה מגובשת או שנחל בערים מפורזות בלבד. עיין להלן.

25. הנצי"ב בפירושו לספרי (ד"ה לכל שבט ושבט), ראה ראה לשיטת הספרי ורש"י מהחלוקה בספר יהושע: "דגון לשבט שמעון חלק קטן בתוך נחלת יהודה המרובה. ומקרא מלא: 'מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון, כי היה חלק בני יהודה רב מהם' (יהו' יט, ט). וגם חלק בנימין נראה קטן מיהודה, והיינו משום דלקרקף גברי אתחלקי. בטענתו השניה אין לראות ראייה כי אינה עומדת במבחן המציאות ועוד שהערכת הקרקעות הייתה מורכבת מאוד, ועיין להלן, טענתו הראשונה צ"ע, כיון שאפשר לומר שמראש ניתן ליהודה חלק נוסף עבור שמעון.

26. עיין ברל"ג כאן שדן באפשרות זו.

27. וראה הערת המהדיר הרב קאפה לבמ' כ' הע' 2, שכתב: "דהנה איש — פעמים נשיא, ופעמים פלוגה הבוללת כל ארבעה שבטים, ופעמים שבט". למשמעות זו של המילה "איש" דוגמאות נוספות, למשל: "ויצעק איש אפרים" (שו' יב, א) שהכוונה היא שבט אפרים. ועי' בקונקורדנציה אבן שושן, ערך איש סעי' ז: "בני שבט או עם" ובדוגמאות המופיעות שם. ועי' הערה 28.

על פסוק זה, וכנראה זו גם הבנתם. ואם נושא צלע זו של הפסוק הוא "השבט" אז זהו גם הנושא של צלע א' ופירושו הולם גם את לשון הזכר "לרב תרבה" (ולא "לרבה" אם הכוונה למשפחה).

– ולסיום הוכחת הפשט בפסוק זה אין לנו אלא לחתום בדברי הרמב"ן. עצמו שהודה שזהו הפשט: "...ואם אולי נאמר שחלוקה לגולגלותם, כנגלה מן הכתוב..." (סוד"ה לרב). ה. "על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט" – הרמב"ן פירש על פי מסקנת הגמרא: "שיקחו כל המטות בשווה, בין שהוא מרובה באוכלוסין או ממועט בהם" (בפירושו לפסוק נד). היסוד לשיטה זו הוא שלדעתם החלוקה בגורל היא שרירותית, ופירוש הפסוק הוא 'בין לרב ובין למעט'. אבל פירוש זה אינו פשט הפסוק, שהרי נאמר "בין רב למעט". זאת אומרת על פי יחס בין רב למעט, ולא נאמר 'בין לרב ובין למעט' או 'בין רב או מעט'. אם כן הפשט הוא בדיוק הפוך מפירוש הרמב"ן, ולפי שיטתנו נצטרך להסביר את פשר הגורל אם החלוקה היא על פי יחס, ובכך נעסוק בחלק ג'.

לפי הרמב"ן פסוק נד: "לרב תרבה..." מתייחס אל החלוקה למשפחות, ופסוק נו: "בין רב למעט" מתייחס לחלוקה לשבטים, ואם כן ברור שנצרכו שני הפסוקים, אבל לשיטת רש"י עלינו להסביר את הצורך בשני הפסוקים, שהרי שניהם מצויים על חלוקה יחסית.

נראה להסביר שפסוק נו מתייחס לחלוקה למשפחות. ראשית מכיון שאפשר היה לומר שתהיה חלוקה לחלקים שווים למשפחות, ולכן מסתבר שחזרה זו באה להוציא מרעה זו. אך ראייה לכך יש בלשון הפסוק עצמו: "על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט" – נחלתו של מי? בפסוק נה – "אך בגורל יחלק את הארץ" – מדובר על חלוקת הארץ לשבטים, "לשמות מטות אבתם ינחלו" – השבטים. ולפי זה ממשיך פסוק נו: "על פי הגורל תחלק נחלתו" – של כל שבט ושבט – "בין רב למעט". אם כן מדויק בפסוק ש"בין רב למעט" מתייחס למשפחות. ואם כן מכאן ראייה נוספת לכך שהפסוק "לרב תרבה" מתייחס לשבטים.

וזו כוונת הכתוב המקביל בפרשת מסעי: "והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחתכם, לרב תרבו את נחלתו ולמעט תמעט את נחלתו..." (במ' לג, נד) – גם החלוקה הפנים שבטית תתבצע על פי עיקרון החלוקה היחסית. ואין מפסוק זה ראייה לרמב"ן כלל, שהרי אנו מסכימים לדיון זה.

ו. ראייה נוספת יש ממצוות נתינת הערים ללוויים, שמובאת בפרשת מסעי מיד לאחר פירוט שמות המנחילים את הארץ. בסיום המצווה נאמר: "והערים אשר תתנו מאחזת בני ישראל, מאת הרב תרבו ומאת המעט תמעטו, איש²⁸ כפי נחלתו אשר ינחלו יתן, מעריו ללוויים" (במ' לה, ח). הרי נאמר כאן בפירוש שהנחלות אינן אחידות אלא לפי רב ומעט! הרמב"ן הרגיש בקושי שמעורר פסוק זה לשיטתו, ולכן פירש שם: "גם זה על דעת רבותינו, מאת בתי האבות שנחלו הרבה יקחו הרבה, כמו שהזכיר 'למשפחותיכם' (במ' לג, נד), אבל השבטים שוים היו בנחלה: ואף על פי שתמצא בספר יהושע (פרק כא) שאין

28. גם בפסוק זה הוראת המילה "איש" היא שבת. וראייה לכך שמוזכר לשון רבים: ינחלו. בנוסח השומרוני של התורה ובפשיטתא מופיע "ינחלו" – בלשון יחיד, אך זה בגלל הקושי שביחוס לשון הרבים למילה איש. ולפי דברינו אין קושי כלל והפירוש הוא – כל שבט יתן כפי נחלתו אשר נחל.

מספר-הערים אשר נתנו ללויים שוה לשבטיהם, מפני שווי הערים היה, שהיו חשוכות זו מזו, כי בשומא נתחלקה הארץ...". טענתו שהערים נתנו על פי שומא נכונה ובאמת אין להכריע לפי מספר הערים, אך הסברו שהפסוק עוסק בבתי האבות אינו נראה, כי מן הדיון היה שהכתוב יציין שעליהם מדובר, מה עוד שכתאור המפקד (במ' כו) כלל לא נמסר על מספרי בתי האב אלא רק על המספר הכללי של מנויי השבט.

לאחר שדחינו את שיטת הרמב"ן נמשיך לבסס את שיטת רש"י בהתייחס לשאלות ששאל הרמב"ן:

ז. באשר לטענת הרמב"ן שדברי רש"י חולקים על חז"ל, הראנו שזו מחלוקת בחז"ל. ואף אם היו הדברים סותרים את דברי חז"ל-עדיין יש לומר "יתיישב המקרא על פשוטו דבר דבור על אופניו, והמדרש ידרש" (רש"י-לשמ' ו, ט).

ח. הטענה העיקרית נגד שיטתו היא מברכת יעקב "אפרים ומנשה בראובן ושמעון יהיו לוי" (בר' מח, ה), והיא: מה משמעותה של ברכה זו לפי רש"י? רש"י בפירושו לפסוק ו' שם התייחס לקושי זה ופירש: "ומולדתך" — אם תוליד עוד לא יהיו במנין בני, אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללים, ולא יהיה להם שם בשבטים לענין הנחלה. ואף על פי שנחלקה הארץ למנין גלגלותם, כדכתיב: "לרב תרבה נחלתו, וכל איש ואיש נטל בשוה חוץ מן הבכורות, מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו [להטיל גורל הארץ למנין שמות השבטים, ונשיא לכל שבט ושבט, ודגלים לזה ולזה]²⁹". אם כן לפי רש"י משמעות הברכה היא רישמית בלבד, ובאה לידי ביטוי בפרטים המופיעים בסוגריים, וכן בעצם החלוקה לשתי טריטוריות נפרדות, אך אין משמעותה הוספת חלק ממשי בנחלה³⁰.

בענין זה העלן המפרשים שני פסוקים נוספים שמהם לבאורה משמע שיוסף נחל חלק נוסף, האחד מדהי"א ה, א: "ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתייחס לבכרה". מה משמעות העברת הבכורה מראובן ליוסף? יש שראו בכך את זכות הבכור לרשת ירושה כפולה, אך נראה שאין דיני הירושה שייכים לכאן אלא גם משמעות זו מופשטת יותר, ובא"ה לידי ביטוי ביחס החביבות ליוסף ובמרכזיות שבט זה בתולדות ישראל, עד להעמדת שתי מלכויות בישראל, יהודה ואפרים³¹.

והשני, בו חותם יעקב את דבריו האישיים ליוסף: "ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי" (בר' מח, כב). כבר בחז"ל נחלקו בפירוש פסוק סתום זה: "ר' יהודה אומר, ואני נתתי לך שכם — זו הבכורה... ר' נחמיה אומר... זו שכם ודאי" (ב"ר צו, ו). לפי ר' יהודה פירוש המילה שכם הוא חלק, וברכת יעקב ליוסף היא

29. משפט זה לא מופיע ברש"י-דפוס ראשון, וביטוי דבריו ברמב"ן. אבל הרמב"ן ב"באור" לבר' מח, ו העיד: "וראיתי בתנ"ך כתב' ישן על קלף ישן נושן נכתב בשנת רמ"ט עם פירוש רש"י, הוספת דברים אלו [לענין פרים שהקריבו הנשיאים, וזהו על שם אחיהם]".

30. רוב המפרשים פרשו בענין זה ברמב"ן (אבי"ע, ר' בחיי, רש"י ועוד), אך מלבד פירוש זה ופירוש רש"י ישנם פירושים רבים אחרים למשמעות הברכה: ע"י רלב"ג, בעל הטורים, ובעיקר באברנבאל שריבו כמה פירושים והוסיף עליהם.

31. אך אין זו בכורה לענין המלוכה כמפורש שם בפסוק ב, ואפשר שיש כאן רק דמיון חיצוני, שכן עצם נתנת שתי טריטוריות נפרדות לבני יוסף מזכירה את משפט הבכורה.

נתינת חלק נוסף – חלק הבכורה³². הקושי בשיטה זו הוא הסבר לשון העבר שבהמשך הפסוק (– "אשר לקחתיו" שהרי הארץ טרם נכבשה? לכן פרשו בעלי שיטה זו שיש כאן עבר במקום עתיד.. (עי' אב"ע, רד"ק, רמב"ן ורשב"ם).

לפי ר' נחמיה מדובר על נתינת העיר שכם ליוסף, וכך אכן היה כמפורש בתאור הנחלות (יהו' יז, ז)³³. ולפי זה המשך הפסוק עוסק בלקיחת העיר שכם³⁴. אך לא ברור לפי פירוש זה הצירוף "שכם אחד" לכן יש שצרפו את שני הפירושים לפירוש אחד, וכך יזנתן בן עוזיאל: "ואנא הא יהבית לך ית קרתא דשכם, חולק חד למתנא יתיר על אחך די נסיבת מידיהו דאמוראי...". ולפי זה השימוש במילה שכם הוא כפול³⁵.

ישנם פירושים נוספים לפסוק זה³⁶ אך שיטת ר' נחמיה על פי יזנתן בן עוזיאל נראית עיקר. אבל גם אם נפרש כר' יהודה אין בכך סתירה לשיטתנו. כפי שהערנו לעיל (הערה 31), שינתן ומשמעות הוספת החלק היא בעצם הנחלה בשתי טריטוריות נפרדות.

ט. הנסיון להוכיח מטענה בני יוסף ליהושע שהנחלות היו שוות בגודלן, הוא בבחינת "טעות אופטית", כי לפי הסברנו לעיל טענתם אינה קשורה לאופן חלוקת הארץ אלא לקשיי ניצול הקרקע שקיבלו. וכאן נוסף רק שזה גם הפשט לדעת הרמב"ן, "חיל: ולפי דרך הפשט נראה לי כי הצווחה הזאת היתה של בני מנשה. אלא שבאו לפניו שני השבטים יחד... והיתה הטענה לבני מנשה מפני שאין בכל השבטים מי שהשאר ערים רבות וגדולות לכענני כאשר השאר מנשה... וסוף דבר שלא שמע אליהם ולא הוסיף להם כלום כי כן הדין... (במ' כו, נד). ולפי דברינו לעיל גם שבט אפרים בא בטענה מצד עצמו.

דחינו אם כן את שיטת הרמב"ן, אך יש לציין שלפי חלק מהמפרשים, כחלוקת הארץ המתוארת ביחזקאל מזימח מתוארות הנחלות בשוות בגודלן. וכך נאמר שם: "ונחלתם אותה איש כאחיו" (יח' מז, יד). ופירש רש"י: "לא כהראשונה – איש לפי פקודיו, אלא עכשיו כל השבטים שוין, וכמין שורת הכרם, כל חלק וחלק מן הגבול המזרחי עד ים אוקיינוס למערב כמו שמפורש בענין, ואין שני שבטים ברצועה אחת". אבל פרשיה זו מצריכה עיון בפני עצמה בתקופתה ובמשמעותה הרעיונית.

(4) הערכת הקרקעות.

עד כה בדיוננו על החלוקה התייחסנו לגורם הקרקע כגורם שווה, זאת אומרת שערך כל הקרקעות שווה, אבל ראייה כזאת מעוררת כמה קשיים.

א. מתוך התבוננות במפת הנחלות אנו רואים שגודל הנחלות אינו תואם את גרלי

32. וכך פירשו גם בגמרא ב"ב קכג, א וכן באונקלוס ובספר (כי. תצא, ריז) וכך כמוכן פירש גם הרמב"ן, וראה דוגמאות נוספות להוראה זו של המילה שכם באביע רד"ק ורש"י.

33. יש להעיר ששכם נפלה על קו הגבול בין מנשה לאפרים, ונראה שהיתה משותפת לשני בני יוסף.

34. עי' ביר' פ, י שיעקב עצמו נלחם בשכם, בשיטה זו נקטו גם השבעים ותרגום השומרונים (כמוכן...), הזכירוה הראשונים וכך הכריע רב שמואל בן חופני גאון.

35. דוגמאות נוספות לתופעה זו ראה בהקדמת הנצי"ב לתורה, סעיף ו.

36. לדעת רש"י הכוונה לכך שיוסף יקצר בשכם וכך הכריע האבדנאל! ועי' גם בספרנו, דרשיר הירש ועוד.

הנחלות שהיינו צופים על פי מספר הזכאים בכל שבט. כודאי שנכון הדבר לגבי שיטת הרמב"ן, כי ברור לכל המעיין שחלקי הארץ אינם שווים, אך גם לשיטתנו שהארץ התחלקה לגולגולות, אין התאמה בין גדלי הנחלות לבין מספר הזכאים. כך למשל שבטי אפרים ואשר שהם מן השבטים הקטנים זכו בנחלות גדולות בהרבה מנחלת שבט דן שהוא השני בגודלו, ושבט בנימין שהוא גדול משבט אפרים זכה בנחלה שהיא כרבע מנחלת אפרים (עיין במפה המצורפת והשווה לטבלה לעיל).

ב. אזורי הארץ שונים בטיבם, אין דין המדבר כדין העמקים הפוריים ואין דין ההר כדין השפלה. חלוקה צודקת חייבת להתייחס לאקלים האזור, טיב הקרקע, משקעים מקורות מים וכד'.

ג. כמו כן לא תתכן חלוקה צודקת ללא התחשבות בזמינותה של הנחלה. שהרי חלק מהארץ נשאר ביד גויי הארץ (ראה יהו' יג, ב"ו) ומצות המשך הכיבוש היתה מוטלת על כל שבט לפי מצב נחלתו.

לכן חייבים אנו להגיע למסקנה שהקרקע הוערכה לפי קריטריונים שונים כדי להגיע לחלוקה צודקת. וכך אמרו חז"ל: "ולא נתחלקה אלא בכסף... אמר רבי יהודה: סאה ביהודה שווה חמש סאין בגליל" (ב"ב קכב, א). וכך הסביר הרשב"ם שם את משמעות החלוקה לכספים, על פי מסקנת הגמרא: "מי שעולה לו גורלו בקרוב לירושלים מעלה מעות למי שעלה גורלו ברחוק מירושלים, שהרחוק גרוע הוא מפני שני דברים: אחד מפני שרחוק מבית המקדש ואחד מפני שקרוב הוא לארץ העמים ויש לו לדאוג מהן"³⁷. השוואת הנחלות לפי ר' אליעזר היתה בכספים, (וכפירוש הרשב"ם) אך לפי ר' יהושע "בקרקע העליונה" (בגמרא שם)³⁸.

נמצא אם כן, שלאחר שקבעו את הגודל המגיע לכל שבט לפי מספר הזכאים, היה צורך לחשב את ערך הקרקע בהשוואה לקרקעות הנחלות האחרות. הערכה זו התחשבה בכמה משתנים, כפי שראינו: אם הקרקע עידית או זיבורית; קרבתה לירושלים וקרבתה לאויבים (על פי הרשב"ם). אבל כפי הנראה התחשבו בעוד משתנים רבים כגון: השימוש בקרקע (קרקע למרעה, לחקלאות וכד') והתאמתה לאופי השבט; האפשרות לניצול הקרקע; העמים היושבים בה; מספר הערים הכבושות ומספר הערים שאינן כבושות; גודל הערים ומצבן; מקורות המים; מטעים ושדות שנמצאו בקרקע וכד'.

משימה חלקית זו אנו למדים כמה קשה ומסובכת היתה חלוקת הארץ, ומסתבר שזה היה תפקיד המשלחת ששלחה לכתוב את הארץ: "וילכו האנשים ויעברו בארץ ויכתובו לערים לשבעה חלקים על ספר" (יהו' יח, ט). על כל פנים צורת חלוקה זו מסבירה לנו את השינויים בגדלי הנחלות מאלה הצפויים על פי מספר הזכאים בכל שבט³⁹.

37. עי' בצני"ב על הספרי (כמ' כו, נה) שדחה את פירוש הרשב"ם בכמה דחיות, והציע דרך אחרת בכאור הפשט שם.

38. ממחלוקת זו עולה שקדם חלקו ואח"כ השוו, אך מדברי הספרי: "על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט – בית כור כנגד בית סאה ובית סאה כנגד בית כור" עולה שקדם העריכו ואח"כ חלקו.

39. על נושא זה עיין במאמרו של יהודה אליצור "לרב תרבו ולמעט תמעטו", שיחות במקרא – נבואים ראשונים, עמ' 47-48.

לסיום חלק זה יש להעיר שהיתה חריגה מסויימת בביצוע החלוקה – בקשת שניים וחצי השבטים לנחול בעבר הירדן המזרחי. בקשה זו (במ' לב) היתה מאוחרת למצוות חלוקת הארץ. עבר הירדן המזרחי לא נכלל בתוכניות הכיבוש (ראה במ' כא, כא"לה), וממילא גם לא בתוכנית החלוקה. ואם כן, משנחלו שניים וחצי השבטים בעבר הירדן המזרחי נשאר לנחול בעבר הירדן המערבי רק תשעה וחצי שבטים. אולם בעובדה זו אין בכדי לגרום שינוי במצוות החלוקה, והשינוי היחידי שנבע מכך הוא הגדלת הנחלות לנחלים בעבר הירדן המערבי⁴⁰.

באשר לצורת החלוקה בעבר הירדן המזרחי, חלוקה זו נעשתה ע"י משה וכפי הנראה לא היתה לפי העקרונות שבמצוות החלוקה. בתאור גבולות "הארץ אשר תפל לכם בנחלה" (במ' לד, א"טו) עבר הירדן המזרחי לא כלול בתחום גבולות ארץ כנען. לאחר תאור הגבולות נאמר: "זאת הארץ אשר תתנחלו אתה בגורל, אשר צוה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה, כי לקחו מטה בני הראובני... מעבר לירדן ירחו קדמה מזרחה" (שם פס' יג"טו). מכאן עולה שהחלוקה בגורל מתייחסת רק לעבר הירדן המערבי, וכך כתב בפירושו הרמב"ן על הפסוק "ברוך מרחיב גד" (רב' לג, כ): "והנכון, שהוא על נחלתו, כי השני שבטים אשר לקחו נחלתם בעבר הירדן, לא לקחו אותה בגורל, אבל נתן להם משה כל ממלכות טיחון ועוג ונחלתם רחבה ונסבה למעלה מכל השבטים". ומדבריו עולה שגם עקרון החלוקה לרב ומעט לא נהג שם.

★ ★ ★

40. יש לציין שדברי הרמב"ן שהארץ החלוקה לשנים עשר חלקים שווים (בר' מו, ח; במ' כו, נד) מתייחסים לחלוקה המקפת בשני עברי הירדן.

ג. החלוקה בגורל

עקרון נוסף וחשוב במצוות החלוקה הוא עקרון החלוקה בגורל. פעמיים מדגישה התורה בפסוקי הציווי דין זה: "אך בגורל יחלק את הארץ... על פי הגורל תחלק נחלתו..." (במ' ב, נה-נו). כאמור לעיל, פסוק זה מתייחס לחלוקה לשבטים ופסוק זה מתייחס לחלוקה למשפחות, וכן כתוב בפרשת מסעי: "והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחתכם..." (במ' לג, נד). ואם כן, גם החלוקה לפי רב ומעט וגם החלוקה בגורל מתייחסות הן לשבטים והן למשפחות. מלבד מקומות אלה מופיע דין החלוקה בגורל בכל מקום בתורה שמוזכר נושא החלוקה (במ' לר, יג; לו, ב).

כבר עמדנו על כך שהחלוקה בגורל התייחסה לעבר, הירדן המערבי בלבד, שהתחלק על ידי אלעזר הכהן יהושע בן-נון וראשי המטות. וכך מסוכם ביהושע: "אלה הנחלות אשר נתלו אלעזר הכהן... בגורל בשלה לפני ה' פתח אהל מועד, ויכלו מחלק את הארץ" (יהו' יט, נא). תפקידו של אלעזר הכהן בחלוקה קשור ללא ספק לענין הגורל. החלוקה בגורל היתה "לפני ה'" ולפירוש חז"ל הכוונה לחלוקה על פי האורים ותומים (שנשא אותם הכהן הגדול): "ולא נתחלקה אלא באורים ותומים, שנאמר: 'על פי הגורל'. הא כיצד? אלעזר מלובש אורים ותומים ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו, והיה מכוין ברוח הקודש ואומר: 'זבולן עולה תחום עכו עולה עימו...' (ב"ב קכב, א). ובספר ררשו: "על פי ה' — מגיד שלא נתחלקה אלא ברוח הקודש" (על במ' כו, נה).

התפיסה הפשוטה להבנת החלוקה בגורל היא שזו חלוקה שרירותית. שהרי אין לאדם שליטה על הטלת גורלות, ואדרבה, כל מטרת השימוש בגורל הוא כדי למנוע התערבות אדם. וגם אם הטלת הגורלות היתה ברוח הקודש עדיין זו קביעה המנוקטת מהשפעת האדם, ומבחינה זו היא שרירותית לו. תפיסה זו לפיה פרשו כמה מן הפרשנים (שיובאו להלן), מעוררת קשיים חמורים הן בהבנת פסוקי המצווה והן בפרשיות החלוקה.

(1) הקשיים בתפיסה זו.

א. קושי יסודי מעוררת תפיסה זו כבר בהבנת פסוקי המצווה. התורה מציבה שני עקרונות הסותרים לכאורה זה את זה. "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו", והשני: "אך בגורל יחלק את הארץ". לפי העקרון הראשון החלוקה היא לפי יחס בין רב למעט, זאת אומרת שכל שבט מקבל נחלה לפי גודלו, וזאת על פי הערכת הקרקעות כאמור לעיל. ואילו לפי העקרון השני החלוקה היא על פי גורל, זאת אומרת אינה צפויה ואינה מתוכננת. ובאמת, קושי זה רמוז כבר בפסוק עצמו שהרי נאמר: "אך בגורל..." — הסתייגות מהדברים הקודמים. אבל איך מתיישבים שני עקרונות אלה למעשה, זאת לא מפרשת התורה. ומיד חוזרת התורה שוב על עקרונות סותרים אלה, והפעם בסדר הפוך: "על פי הגורל תחלק נחלתו, בין רב למעט"⁴¹, והתמיהה רק מוכפלת.

41. כאמור, הסברנו פסוק זה כמתייחס אל החלוקה הפנים שבטית, שתהיה גם היא לפי אותם העקרונות, וממילא קושי זה מתייחס גם אליה.

ב. קושי נוסף, שלמעשה הוא פיתוח של הקושי הראשון, עולה מתאור חלוקת הארץ בפועל לשבעת השבטים הנותרים (מלבד יהודה אפרים ומנשה), בשילה (יהו' יח, א"י). יהושע מצווה לשלוח משלחת המורכבת מנציגי השבטים הנותרים ותפקידה לכתוב את הארץ ולחלקה לשבעה חלקים (מלבד שטחי השבטים שנחלו כבר). הכוונה בכתיבת הארץ, כפי הנראה, היא הערכת הקרקעות וחלוקתם לפי גדלי השבטים. "ואתם תכתבו את הארץ שבעה חלקים והבאתם אלי הנח" אבל מיד ממשיך יהושע ואומר: "ויריתי לכם גורל פה לפני ה' אלהינו" (פס' ו). וכך הוזה: "וילכו האנשים ויעברו בארץ ויכתבוה לערים לשבעה חלקים על ספר... וישלך להם יהושע גורל בשלה לפני ה' ויחלק שם יהושע את הארץ..." (פסוקים ט"ו). והתמיהה ברורה, מה ערך יש לחלוקה לפי גודל כל שבט ושבט אם אח"כ מגרילים את הנחלות בין השבטים?

זוה לשונו הרלב"ג בהעלאת קושי זה: "והנה יספק מספק איך ציוה להם לכתוב את הארץ שבעה חלקים, והנה לא היו השבטים שווים, והתורה ציוותה להרבות לרב נחלתו ולהמעיט למעט. ואם אמרנו שהם היו יודעים מספר כל שבט ושבט אשר להם תחלק הארץ ולפי היחס ההוא היו כותבים החלקים, הנה לא יהיה רושם ליריית הגורל אחר זה, כי לא יתכן שיגיע לשבט ההוא כ"א החלק אשר כתבו לו לפי היחס!?" (ליה' יח, ד).

ג. עוד לפני חלוקת הארץ לשבט יהודה ניגשים בני יהודה וכלב בראשם ומבקשים את העיר חברון לנחלתו הפרטית של כלב, בהתאם למובטח לו בתורה⁴². יהושע קיבל את בקשתם "ויתן את חברון לכלב בן יפנה לנחלה" (יהו' יד, יג). סיפור זה מופיע בפרק יד, ולאחריו בפרק טו מתוארת נחלת יהודה כפי שעלתה בגורל, לפי סדר הפרקים היו שקרה כאן דבר מענין, נחלת יהודה נפלה בדרום הארץ, וחברון – נחלת כלב – במרכזה, אם החלוקה היא בגורל, כיצד כיוונו המחלקים לתוצאות הגורל בדיוק? ועוד קשה על עצם בקשתם, מה היה קורה אילו נפלה נחלת יהודה בצפון, האם הייתה משמעות לנחלת כלב בחברון, וביחוד שהוא נשיא שבטם?

ד. שאלה דומה עולה בענין ערי המקלט. בפרק כ ביהושע מסופר על נתינת ערי המקלט. שלוש ערים הוקדשו על ידי השבטים בעבר הירדן המזרחי ושלוש ערים בעבר הירדן המערבי. בפרק כא נגשים ראשי אבות הלויים ומבקשים את הערים המובטחות להם (ראה במ' לה, א – ח). בין ארבעים ושמונה הערים שניתנו היו גם ששת ערי המקלט. על נתינתן זו נאמר: "ויתנו בני ישראל לויים את הערים האלה ואת מגרשיהן כאשר ציוה ה' ביד משה בגורל" (יהו' כא, ח). והנה, אם נתינתן של ערים ידועות יש כאן, כיצד נעשתה היא בגורל?

(2) פתרונות שהוצעו.

א. בחלק ב' הבאנו בהרחבה את שיטתו של הרמב"ן שהארץ התחלקה לחלקים שווים. נראה שהקושי שהניע את הרמב"ן לפרש באופן כזה הוא הקושי שהעלינו כאן. כי לפי

42. כלב טוען שמשך נשבע על כך וגם ה' דיבר כזאת (יהו' יד, ט; יב), ואולם בתורה לא מצאנו הבטחה מפורשת בענין. אך נראה שניתן לדיוק זאת מן הפסוקים (ראה במ' יג, כב; יד, כא; כד, דב; א. לו) ועיי' רד"ק ליהו' יד, ט.

דבריו סרה הבעיה, שכן כל החלקים שווים ולכן אפשר להטילם בגורל. וזו למעשה הראיה שהביאה הגמרא לשיטה זו מהפסוק "בין רב למעט", וכן סבר הרשב"ם: "על פי הגורל תחלק הארץ נחלתן של ישראל, שיקח כל שבט ושבט מה שיתן לו הגורל, בין שהיה מגיע לו חלק מרובה... בין שהיה לו חלק מועט..." (ב"ב קכד, א). אבל כבר הוכחנו לעיל שהפשט מורה כשיטת רש"י, ושיטה זו אינה פותרת את כל הבעיות שהעלנו.

לגבי החלוקה הפנים שבטית, הסביר הרמב"ן שדין רב ומעט מתייחס אליה, וממילא גם דין הגורל (פס' נד"גה) וכמו שכתוב: "והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחתכם לרב תרבו את נחלתו ולמעט תעמיט את נחלתו..." (במ' לג, נד). כאן מתמודד הרמב"ן עם הסתירה שבין שני העקרונות, ואומר: "הנה באר שתהיה הנחלה למשפחות בגורל, אל הרוח אשר יפול לו הגורל, שם נרבה לרב ומעט למעט כמשפחות" (לבמ' כו, נה). זאת אומרת שלמשפחות הגורל קבע את הכיון בתוך נחלת השבט, וגודל הנחלה נקבע לפי מספר הזכאים. בשיטה זו הלך האברבנאל, ונביא את דבריו בהמשך⁴³.

ב. הרלב"ג ביהושע סובר שהגורל היתה בין חלקים שווים (מבחינה זו כרמב"ן) אך אח"כ חזרו ושינו לפי רב ומעט. וזה לשונו: "והנכון בעיני ששבעת החלקים היו שווים, וירה הגורל אחר זה יהושע לפני ה' בשילה ומשם לקח כל אחד מהשבטים הם חלקו לפי הראוי לו, אם מעט הוסיפו לו החלק הראוי לו, ואם היה יותר רב מהראוי לו, פחתו לו" (ליהו' יח, ד)⁴⁴.

פירוש זה הינו תירוץ מקורי לבעיה, אך ודאי שאינו מציג שיטת חלוקה הגיונית, כי לא ברור לפיה מהו בדיוק תפקיד הגורל? כמו כן, מתוך כך שהמשלחת היתה מורכבת משלושה אנשים לכל שבט נראה שהכוונה היתה שיחלקו בהתאם לצרכיהם ונתוניהם, ואם כן לא ברורה הטלת הגורלות. ובאמת הביא הרלב"ג עצמו את הפירוש הנ"ל בפירושו לתורה (במ' כו, נד), ודחאו שם: "ואם אמרנו שחלקה תחילה לחלקים שווים על פי הגורל... וכאשר ידעו באיזה מקום תהיה נחלת השבט הוסיפו עליהם... הנה יתחייב מזה שיהיה אפשר שתסור מהשבט כל הנחלה לו בגורל". זאת אומרת שיתכך שנחלת שבט אחד תחולק כולה כתוספות לשבטים הגדולים.

לכן מעלה הרלב"ג הסבר אחר: "ולזה ירמה שהיה זה כשחקרו על פי הגורל בחלק מה מהארץ לאיזה שבט יהיה, והמשיכו לו שם מהארץ לפי הראוי לו לפי פקודי השבט לצדדים, אשר ידעום על פי הגורל. ואחר זה הפילו גורל שני..." (שם. וע"ש באריכות). עיקר דבריו הוא, שהגורלות לא הופלו בבת אחת, אלא לאחר כל גורל שקבע את האזור נקבע גודל הנחלה ורק אח"כ הופל הגורל הבא. אבל גם תשובה זו אינה תואמת את הנראה מתאור החלוקה ביהושע, שקודם כתבו את כל הארץ לחלקיה, ואח"כ הפילו גורלות על כולה.

43. יש להעיר שלפי הרמב"ן משמש הגורל בחלוקה בשני אופנים שונים. כשבטים – בקביעת הנחלות באופן מוחלט, ובמשפחות – בקביעת הכיון בלבד.

44. באופן כזה פרש גם הגר"א ליהו' יח, יד: "נראה שחטכו מתחילה לשבעה חלקים שווים, ואח"כ כשהפילו הגורל נטלו מן המועטים והוסיפו על המרובים ואח"כ חלקו את הנוסף למשפחות והפילו גורל ואח"כ חתכו מן המשפחה שיש בה מעט בתי אבות...", כלומר, הוא מסביר כך גם את החלוקה למשפחות ולכתי האבות. ע"ש.

ג. האברבנאל בפירושו ליהושע יד כותב: "מה שהוקשה לכל המפרשים 'ולאו למצא הפתח בפירושו, כי לפי שהיו יהושע והמנחילים את הארץ הם המרבים והממעייטים הנחלות כפי השערותיהם בכמות כל שבט... כי היה זה בידם ולא מהגורל!?' ולהסבר היחס בין הגורל לתפקיד המנחילים כותב בפירושו לבמ' כו, נד: "... ומפני זה כולו שיערתי אני בזה דרך אחר, והוא שבחלוקת הארץ היה ראוי שיוכחנו שתי בחינות. האחת — המחוז אשר בו ינתן לשבט חלקו ונחלתו. והשנית — כמות הארץ שיתנו לו באותו מחוז לאורכה ולרוחבה. והנה... המחוז... ראה יתברך שיתבאר בגורל כדי שלא תפול קטטה בין השבטים בהיות המקום האחד משובח מן האחר... אמנם כמותה וכמה ינתן ממנה לכל שבט באותו מחוז שנפל עליו הגורל, הנה זה לא היה מהגורל, אבל היה מסור ליהושע ולא לעוזר הכהן... הגורל היה מודיע באיזה מחוז תהיה נחלתו, ואחרי ידיעת זה בגורל, אז היו המנחילים מגבילים גבול הנחלה הראוי לשבט ההוא." כאמור, זהו פיתוח של שיטת הרמב"ן לגבי החלוקה הפנים שבטית. תשובה זו סבירה בהחלט, אך בכל אופן אינה פותרת את כל הבעיות שהעלנו⁴⁵.

(3) גורל וידיעה.

כל המפרשים הג"ל סוברים שהגורל הוא הכרעה שרירותית, וגם אם מקורה אלוהי, בכל מקרה התוצאה של הטלת הגורלות היא חדשה לאדם. בתשובותיהם התייחסו רק לשאלת הסתירה בין עקרונות החלוקה ולא ליתר הבעיות שהצביעו על מקריות מיוחדת בחלוקה בגורל. לפי דעתם, וכך גם מוצג בספר יהושע באופן כללי, הנחלות התחדשו רק עם החלוקה ולא היה שום דבר צפוי מראש וידוע בנושא מיקום הנחלות. ותפיסה זו תואמת את תפיסת הגורל כגורם לא צפוי.

נראה שתפיסה זו של מושג הגורל והסבר החלוקה לפיה, לא רק שאינה מסבירה את כל השאלות, אלא גם אינה תואמת את העולה מהתורה על החלוקה בגורל. ענין חלוקת הארץ לנחלות התפרש אומנם רק בספר במדבר והתבצע רק בספר יהושע, אך נראה שיסודותיו קדומים הרבה יותר. ולא רק עצם העובדה שהארץ תחלק לשבטים אלא גם הנחלות עצמן רמוזות בדברים קדומים. החלוקה, אם כן, התבצעה על ידי המחלקים, לפי דיני החלוקה, והתאמת אזורי החלוקה לשבטים נעשתה על פי מסורת קדומה שהיתה בידם. לפי שיטה זו לא ברורה מטרת הטלת הגורלות וזאת נסביר בהמשך. בתורה מקורות אחדים לקדמות חלוקת הארץ לנחלות לשבטים, ונביא דוגמאות אחדות מהן.

א. הגילוי הראשון בנושא הנחלות נאמר עוד בטרם התגבשו בני ישראל לעם — בברכות יעקב לבניו לפני מותו, בארץ מצרים. ברכות אלה עוסקות בעתיד השבטים שיעמדו מבני יעקב, בתפקידיהם בעם, וגם בנחלותיהם בארץ. "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים" (בר' מט, א). ברכות יעקב נאמרו ברמזים ולכן הן נתנות להתפרש באופנים שונים, בכל אופן נביא כאן כמה דוגמאות שהקשרן לנחלות ברור.

1. הזכרה ראשונה של ענין הנחלות מופיעה עוד לפני חטיבת הברכות לשבטים, בברכת יעקב את בני יוסף: "... אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. ומולדתך אשר הולדת

45. לדעת יחזקאל קיפמן החלוקה היתה באופן אחר. ראה בפירושו לספר יהושע עמ' 211 — 210.

אחריהם לך יהיו, על שם אחיהם יקראו בנחלתם" (בר' מח, ה'ו). משמעות ברכה זו מבחינה מעשית אינה מפורשת, כאן, והבאנו לעיל את מחלוקת הרמב"ן ורש"י בענין זה, אך בכל אופן ברור שיש כאן התייחסות מפורשת לנחלה. נחלה זו מתייחסת ללא ספק לארץ ישראל, שהרי הברכות כולם נאמרו תחת חזונו של יעקב: "והיה אֱלֹהִים עִמָּכֶם וְהִשִּׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם" (שם שם, כא). גם המשך דברי יעקב ליוסף קשור לנחלה: "וְאֵנִי נֹתֵן לְךָ שָׂכֶם אֶחָד עַל אַחֶיךָ..." (פסוק כב). בחלק ב' הבאנו את המחלוקת בפרשנות פסוק זה. לפי כולם "שכם אחד" מתייחס לנחלות, ולפי אחדים מהפירושים יש כאן אף התייחסות לעיר מסוימת — שכם — שתיפול בנחלה לבני יוסף (ועיין שוב לעיל).

2. בברכת יעקב לשמעון ולוי נאמר: "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל" (בר' מט, ז). חלק פסוק זה שהוא סוף הברכה מתייחס לחלוקת הארץ וכוונתו, שנחלתם לא תהיה נחלה רגילה, לא טריטוריה שלמה ומגובשת אלא מחולקת ומפורזת בארץ כולה. על התממשות חזון זה אומר ראב"ע: "והנה מצאנו כי גורל שמעון נפל בתוך נחלת בני יהודה והנה הוא ברשות אחיה, וגם עריו לא היו דבקים זו לזו רק מפורזות בינות גורל יהודה. גם כן לוי שהיו לו שמונה וארבעים עיר והן מפורזות בינות השבטים" (על הפסוק, ודברים דומים בחול ובמפרשים האחרים).

נחלת שמעון שונה מיתר הנחלות בשני הבדלים. האחד, כל השבטים נחלו נחלה פרטית, ואילו שבט שמעון נחל בתוך שבט אחר, ככתוב ביהושע: "מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון ... וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם" (יט, ט). והשני, נחלתם היא היחידה שמתוארת על פי ערים בלבד ולא לפי קו גבול כביתר הנחלות, וכפי הנראה לא היתה להם טריטוריה אחידה אלא ערים מפורזות בתוך יהודה, כדברי הראב"ע⁴⁶.

ולגבי שבט לוי אנו מוצאים ברכה זו בצו האֱלֹהִים שחוזר פעמים רבות בתורה: "לא יהיה לכהנים הלויים, כל שבט לוי, חלק ונחלה עם ישראל, אשי ה' ונחלתו יאכלון. ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו, ה' הוא נחלתו כאשר דבר לו" (דב' יח, א"ב). וקויימו הדברים בחלוקת הארץ: "רק לשבט הלוי לא נתן נחלה, אשן ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוא נחלתו כאשר דבר לו" (יהו' יג, יד). ונחל שבט לוי בארבעים ושמונה ערים מפורזות בכל ארץ ישראל משני עבריה, כמפורט ביה' כא, א"מ.

3. הברכה לזבולון עוסקת גם היא במפורש בנחלתו העתידה: "זבולון לחוף ימים ישכון, והוא לחוף אֲנִית וירכתו על צידו" (מט, יג). בחזון קצר זה מדובר על מקום משכנו של זבולון בארץ ישראל ומוזכר אפילו שמו של מקום מסויים — צידון⁴⁷. גם זה לאות כי

46. אומנם בעל הבאור (רמב"ן, לפסוק זה), הביא את דברי הראב"ע וחלק עליהם, ולדעתו שבט שמעון נחל בטריטוריה מגובשת בתוך נחלת יהודה וז"ל: "אולם אני בעניי לא זכיתי לדעת מהיכן מצא שלא היו ערי שמעון דבוקות זו לזו. ואדרבה, כי המעיין ביהושע בערי יהודה [בסי' טו] ובערי שמעון בסי' יט [שכפי הסברא נכתבו על הסדר] ימצא שהיו ערי שמעון סמוכות זו לזו... ע"ש. ובעקבותיו סובר כן גם השד"ל, דבר' מט, ז. אבל מתוך בדיקה עפ"י יהו"י הערים המתוארות ביהו' יט, איט נראה כדברי הראב"ע, כיון שהיו עריה של יהודה שהפרידו בין ערי שמעון.

47. זבולון אומנם לא נחל עד העיר צידון אך נחלתו גבלה ב"ארץ צידונים" שהשתרעה מצפון, לאורך החוף עד עכו.

זאת דרך נבואה (ראב"ע)... כמו כן מצויין כאן שהחוף שלצידו ישכון הוא "חוף אניה" זאת אומרת נמל.

סימן זה שניתן לזבולון שישכון "לחוף ימים" הוא קצת תמוה, שהרי כמה וכמה שבטים נחלו לחופי הימים. וגם אם לא נתחשב בשבטים שנחלו סביבות ים המלח והכינרת, שכן נראה שמדובר פה בציאה באניות לעולם הרחב, הרי גם לאורך חופי הים התיכון נחלו שבטים נוספים: יהודה, דן, מנשה, אשר ונפתלי⁴⁸. ו"חוף אניות" — גם זה אינו נראה סימן מובהק⁴⁹.

אלא שדווקא "סימן לא סימן" זה הוא שמלמדנו היכן תהיה וכיצד תראה נחלת זבולון. המעיין ימצא, שנחלת זבולון כלל לא היתה על חוף הים אלא בעמקי הגליל התחתון, והחוף שמצידו המערבי הונחל לאשר ומצפון⁵⁰ ולמנשה מדרום⁵¹. אם כן כיצד התקיימה הברכה? כפי הנראה היתה מובלעת לזבולון בתוך נחלת אשר כמעין לשון עד לחוף⁵² (עיין במפה המצורפת לעיל). ואם כן בציון העוברת שלזבולון תהיה נחלה בחוף רמו יעקב שאת קטע החוף הוא יקבל באופן מיוחד. ולפי זה ברורה גם ברכת משה לזבולון, שמתבססת על ברכת יעקב: "שמח זבולון בצאתך" (דב"לג, יט) — זבולון ישמח על האפשרות שניתנה לו לצאת אל הים דרך נחלת אשר. דברים אלה מסתברים יותר אם נאמר שלעם היתה מסורת מדויקת שהסבירה את היישום המעשי של הברכות.

4. גם בברכות ליהודה יש שכר ואשר יש התייחסות לנחלות, ובעיקר מבחינת טיב הקרקע. בברכה ליהודה נאמר: "אשר לגפן עירה..." ופירש"י "נתנבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעין...". "כבס ביין לבשו ובדם ענבים סותה..." — כל זה לשון ריבויו יין... ולכן שנים מחלב — מרוב חלב, שיהיה בארצו מרעה טוב לעדו הצאן" (בר' מט, יא-יב ורש"י שם). ובאמת נחלת יהודה ידועה בכרמיה המשובחים (ראה למשל במ' יג, כב-כד) וכן כארץ מרעה.

ל"יששכר נאמר: "ונרא מנחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה" — כפי הנראה הכוונה כאן לטוב חקלאי. ובאמת יששכר נחל בעמק בית שאן שידוע בפוריותו. וגם המשך הברכה יתכן שמתפרש בקשר לנחלתו: "ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד", והכוונה לערי המבצר הכנעניות שישארו בתחומו ובהמשך אף הציקו לו והן: בית שאן, תענך, עין דור, יבלעם ומגידו. (וראה יהו"י, יא-יג; שו"א, כ"ח ושו"ד). וכן בברכה לאשר: "מאשר שמנה לחמו

48. וכך הקשה רמב"ם ב"באור" לפסוק זה: "ואשר יפלא יותר בעינו הוא זה, הלא גם מקצת שאר השבטים לקחו נחלתם על שפת הים כי כל גבול מערבי של א"י הוא הים הגדול, ולא לקח זבולון חלקו על פני כל רוחב הים מנחל מצרים עד ההר"י ע"ש הסברו.

49. עיי' אנצ' מקראית, ערך ספנות: "אמנם מן החפירות שנערכו בשנים האחרונות בחופה של א"י נמצאו למדים שאפילו כאן היה מספר הנמלים גדול יותר מכפי שסברו תחילה". אך יש לציין שמפרץ חוף טבעי, משמעותי, יש רק אחד, בכרמל ומצפון לו (ע"ש) ובאמת במפרץ זה זכה זבולון.

50. שהרי עכו היתה מערי אשר ככתוב בשו"א, לא, וגבולו הגיע עד הכרמל ככתוב ביהו"י, כו.

51. שנחלתו בצפון נשקה לנחלת אשר, כמפורש ביהו"י, י.

52. וכך פירש הגר"א ליהו"י, יד: "צ"ל שגבול זבולון מפסיק באמצע הגבול אשר, והולך על צידו רבה ושם מתפשט קצת לרוחב כתבנית ירך ח"ש וירכתו על צידו..." וכן ראה במפת י. אליצור לפירושו לספר יהושע — הוצ' מס ובמפה המצורפת, יש לציין שלדעת מ.צ. סגל זבולון נחל ממש על חוף הים, שכן הוא מפרש "ועלה גבולם ליממה" (יהו"י, יא) כשם של מקום על חוף הים ולא בציון הכיוון מערבה, וכן ידוע ממקורות רבים, עיי' דעת מקרא לפסוק זה הע' 68. אך מהתאור האמור ביהו"י נראה בכל זאת כנ"א, ואכמ"ל.

והוא יתן מעדני מלך" (מט, כ). ריבוי לחם ושמן קשור באופן ישיר לנחלה. (ועי' תורה שלמה לברי' סע' רסג ומדרש הגדול על הפסוק).

סיום ספר בראשית כולו קשור לארץ ישראל: בקשת יעקב להקבר במערת המכפלה (שנאמרת באריכות), קבורת יעקב בארץ, ובקשת יוסף מבניו להקבר בארץ ישראל החותמת את הספר בחזון: "ואלוהים פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאבותיכם ליצחק וליעקב" (נ, כד).

ברכות יעקב נאמרו ברמו ורוב בהן המכוסה על הגלוי וכאמור, לכן נראה להניח שכונות הברכות היתה ידועה לבני יעקב ואולי אף נמסרה להם בצורה מפורשת יותר. כך עלה מברכת זבולון וכך עלה גם מיתר הברכות. לדוגמא: ריבוי היין והחלב אינו ממקד אותנו לחבל ארץ מסויים, וכן לגבי ריבוי השמן בנחלת אשר. כמו כן יש להניח שהבנים יחסו חשיבות רבה לברכות אביהם ולכן ודאי שמרו אותם והעבירו לבניהם אחריהם עד דור יציאת מצרים.

ב. מקור שני הם ברכות משה שנשאו ערב מותו בעבר הירדן. כיון שברכות אלה נאמרו ערב הכניסה לארץ הן מפורשות יותר ומפורטות יותר מברכות יעקב⁵³.

1. ערב הכניסה לארץ כבר נחלו שבטי ראובן גד וחצי המנשה בעבר הירדן המזרחי על ידי משה עצמו, לכן יש לראות את ברכותיו לשבטים אלה באור זה. ברכתו לראובן היא סתומה: "יחי ראובן ואל ימות, ויהי מתיו מספר" (דב' לג, ו). נראה שאפשר להסביר ברכה זו כמתייחסת אל המציאות בה נחל ראובן, מציאות שמשה ודאי הכירה. נחלת ראובן השתרעה בעבר הירדן המזרחי מהארצון עד קצהו הצפוני של ים המלח. ממערב תחם את גבולו הירדן אך ממזרח לא היה לראובן גבול ברור בגלל המדבר הנמצא שם. במדבר זה ישבו שבטים נודדים שפשטו שוב ושוב על ישובי הספר ופגעו בהם והיוו גורם מטריד ומאייב על רקע זה מברך משה את שבט ראובן שיחיו ולא ימותו למרות הקשיים⁵⁴.

2. הברכה לבנימין היא דוגמא להמונה מדוייקת יותר לנחלה: "ידיד ה' ישכן לבטח עליו, חופף עליו כל היום ובין כתפיו שכן" (דב' לג, יב). ידידות זו הובנה על ידי חז"ל והמפרשים כמתייחסת אל בניית בית המקדש בנחלתו. דבר זה נאמר כמעט בפירוש: "ישכן לבטח עליו... ובין כתפיו שכן" הרי מדובר בפירוש על השכנת ה' השכנת שכינה זו מובטחת שתהיה קבועה – "חופף עליו כל היום". הבונה למקדש שהיה בירושלים בנחלת בנימין⁵⁵.

53. לא נעמד כאן על היחס בין ברכת משה לברכות יעקב רק נציין שיש בברכות משה שמפרטות ומרחיבות את ברכות יעקב ויש שמאירות זיהו אחרת בעתיד השבט ועי' למשל בספר בינה במקרא פ"ר וזאת הברכה.

54. רמזים לרקע זה יש במקרא ומחוצה לו. במצבת מישע נחרת: "ואיש גד ישב בארץ עטרו מעולם" (שורה עשירית). עטרות שוכנת בלב נחלת ראובן (עי' במי לב, לד ויהו יג, טו-כג) והנה אין זכר לראובן שם, ויתכן שראובן נטשה בגלל הקשיים. בשו"ג יב"ג מסופר על עגלון מלך מואב שעובר מארצו אל עיר התמרים (יריחו) ובהכרח עבר דרך נחלת ראובן, אך לא מצויינת שם התנגדות מצד ראובן. דבורה מזכירה את "פלגות ראובן" (שו"ה, טרשז) והכוונה לפי אחר הפירושים, שראובן משב מפולג בקצוות נחלתו. ועי' בדהייא ה', חיכב על מלחמת בני שבט עבר הירדן עם ההגריאים.

55. לא כאן המקום לדון בשאלה אם בחירת ירושלים למקום המקדש היתה ידועה או שהתחדשה רק בימי דוד. אך כפי הנראה היתה מסורת כזו בידיהם. ועי' ברי' כב, ב; יד, ודהייב ג, א וברמב"ם הל' בית הבחירה ב, א"ב.

ואמרו חז"ל: "בשלושה מקומות שרתה שכינה בישראל... ובכולן לא שרתה אלא בחלקו של בנימין" (זבחים קיח, ב, וע"ע שם).

"ובין כתפיו שכן — יש שראו בכך רמז לריבוי ה"כתפיים" שהיו בנחלת בנימין⁵⁶ אבל אפשר לראות בכך רמז לחלוקת ירושלים בין בנימין ליהודה, שהרי גבולו הצפוני של יהודה עובר בדרום ירושלים. יתכן שכוונת הברכה היא שהמקדש ישכון בין "כתפי" בנימין, זאת אומרת ש"נחלת בנימין תקיף אותו משלושה צדדים (צפון מזרח ומערב — כשם שהכתפיים מקיפות את הלב) ונחלת יהודה מדרום, ובדומה לרבי חז"ל לפסוק זה: "תניא, רצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין ובה היה המזבח בנוי..." (יומא יב, א), ועיין במפה המצורפת.

3. הברכה ל"ן מעניינת במיוחד. "דן גור אריה יונק מן הבשן" (כב). שבת דן נחל בשפלת החוף בין יהודה (מדרום) אפרים (מצפון) ובנימין (ממזרח). אבל בתאור נחלתו נאמר: "ויצא גבול בני דן מהם ויעלו בני דן וילחמו עם לשם וילכדו אותה ויכו אותה לפי חרב, וירשו אותה וישבו בה ויקראו ללשם דן כשם אביהם" (יהו"ט, מז). העיר לשם נמצאת בבשן או על גבולו, ונראה שכונת הברכה היא למלחמה זו. של דן בבני לשם: דן יונק מן הבשן אל לשם ויכבוש אותה כי צר יהיה לו המקום⁵⁷. אם כן, הרי לנו ברכה נבואית שמתייחסת אפילו לשנינויים שיחולו בנחלה.

4. גם בברכות ליתר השבטים יש רמזים לגבי הנחלות. ליוסף נאמר: "מברכת ה' ארצו, ממגד שמים מטל ומתהום רבצת תחת" (יג). לנפתלי: "נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה', ים ודרים ירשה" (כג), ולאשר: "וטבל בשמן רגלו (כד). על כל אלה ועל יתר הברכות עיין בדברי חז"ל והמפרשים.

ג. בהמשך פרשת "וזאת הברכה" נאמר: "ויעל משה מערבת מואב אל הר נבור ראש הפסגה אשר על פני ירחו, ויראהו ה' את כל הארץ את הגלעד עד דן ואת כל נפתלי ואת ארץ אפרים ומנשה ואת כל ארץ יהודה עד הים האחרון, ואת הנגב ואת הכנען בקעת ירחו..." (רבי לר, א — ג). בפסוקים אלה מתאר ה' למשה את הארץ על פי נחלות השבטים, כששמות חבלי הארץ כבר ידועים על פי הנחלות — דן, נפתלי, אפרים, מנשה ויהודה! הרי לנו ראייה ברורה לטענתנו, שהנחלות היו ידועות לפני חלוקת הארץ. פסוקים אלה נאמרו אמנם למשה בלבד, אך מתוך שהכתוב משיח לפי תומו נראה שדברים אלו היו ידועים בעם⁵⁸.

ד. מקור נוסף המצביע על קדמות ידיעת הנחלות הוא סדר חניית השבטים במדבר מסביב למשכן. מיד לאחר מפקד מדבר שני מתואר סדר החניה: ראשון, במזרח, חנה דגל מחנה יהודה — יהודה, יששכר וזבולון. שני, בדרום, חנה מחנה ראובן — ראובן, שמעון וגד, אחריהם, במערב, חנה מחנה אפרים — אפרים מנשה ובנימין. ואחרון, בצפון, מחנה

56. כתף ירחו (יהו"יח, יב), כתף לוח (יג), כתף היבوسی (טז), כתף מול הערבה (יח), כתף בית חוגלה (יט) וכתף הר יערים (טו, י). זכן פירש בדעת מקרא ליהו"יח, ב.

57. יש לציין שאין זה הפירוש המקובל על המפרשים. לפירושים אחרים עיי' אברבנאל, רל"ג, אור החיים, רשי' ועקדה.

58. לרוב הרעות פסוקים אלה (רבי לר, א"ד) נכתבו ע"י משה, אך גם לדעת ראבי"ע, ששנים עשר הפסוקים האחרונים (פרק לד) נכתבו ע"י יהושע (ראבי"ע לרבי לר, א) — יתכן שכתבם לפני הכניסה לארץ.

דן — דן, אשר ונפתלי. בראש כל אחד מהמחנות עומד שבט בעל תפקיד מרכזי בחיי העם⁵⁹.

קשר ראשון בין סדר החניה וצורת הנחלות, אנו מוצאים בקבוצות השבטים שחנו יחד וגם נחלו יחד. מהמחנה הראשון נחלו יחד זבולון ויששכר. מהמחנה השני, ראובן וגד שנחלו יחדיו בעבר-הירדן, ובמקביל להם מן העבר השני נחל שמעון. שבט יהודה הסמוך להם, מהמחנה הראשון, חנה אף הוא בסמוך אליהם. המחנה השלישי נחל כולו יחדיו — אפרים בנימין ומנשה. וכן גם המחנה האחרון — נפתלי אשר ודן — נחל כולו יחדיו. עובדה זו בודאי אינה מקרית (עיין במפה המצורפת).

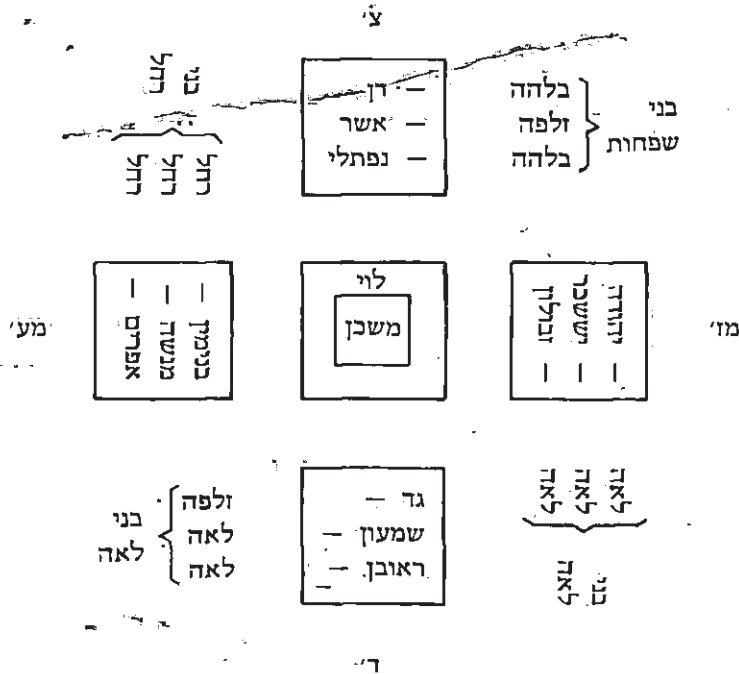
קשר זה מעמיק כאשר אנו מגלים שקבוצות אלה נחלו על-פי רוב באותם הביוונים בהם חנו במדבר. כולט במיוחד מחנה דן שחנה מצפון למשכן ונחל כולו בצפון הארץ; עליית שבט דן צפונה ללשם רמזה בסדר החניה וכבר עמדנו על הרמז בברכת משה לדן (ועיין גם בבר' יד, יד-טו). מרכז המחנה במדבר היה המשכן, בהשוואה לכך יש לראות את ירושלים, מקום-בית המקדש; כמרכז הארץ; סביבה הסתדרו הנחלות. אלא שהחניה במדבר היתה לארבעת רוחות השמים ואילו בארץ, בשל צרותה, הסתדרו הנחלות בטור. לכן נראה שההנחלה "כיווצה" את המחנה המזרחי והמערבי פנימה אל בין המחנה הצפוני והדרומי. כמו כן יש לזכור ששבטי ראובן וגד לא נחלו בהתאם למתוכנן.

נראה שגם התורה רמזה לקשר בין המחנות לנחלות, בכך שבמפקד ערבות מואב השבטים מנויים לפי סדר חנייתם במדבר, ועל מפקד זה נאמר: "לאלה תחלק הארץ בנחלה" (כו, ג), לאלה — כסדרם-כאן.

הרמב"ן לדב' לג, ומצביע על קשר נוסף: "וסדר ואת הברכה (ברכות משה) היתה ברוח הקודש על דרך נחלתם; החל מראובן כי לקח נחלתו בראשונה ועוד כי הוא הבכור... ואח"כ הקדים יהודה כי הוא הנוחל הראשון בארץ, ולנגיד ממנו... ואח"כ ברך לוי החונים עם בני יהודה בירושלים... ואחרי כן ברך בנימין, שהיתה נחלתם עם בני יהודה... ואחרי כן ברך בני יוסף כי כן היתה נחלתם... ואחרי כן השלים לברך בני הגבירות... ואחרי כן ברך בני השפחות דן ונפתלי ואשר כסדר תולדותם, והוא הדגל שלהם, והקדים גד לכל בני השפחות כי לקח נחלתו תחילה עם ראובן המוקדם והוא היה מדגל הראובני" (ע"ש). זאת אומרת שסדר הברכות רומז אף הוא לסדר הנחלה.

ולאמיתו של דבר קשרים אלו כולם קשורים בקשר אחד ויסודו הוא עוד בסדר לידת בני יעקב והתייחסותם לאמהות, כי סדר החניה הוא על פי סדר לידתם, וגם סדר הברכות קשור בסדר לידתם, וכולם קשורים לסדר הנחלות. לסיכום ראה תרשים:

59. על יחסי המעמדות בין ראובן יהודה ויוסף ראה סיכום ברה"א ה, אי"כ. דן הוא בכור בני השפחות וגם שבט לוחם.

לסיכום פרק זה, הבאנו כמה מקורות לכך שדיעת הנחלות קדמה לחלוקת הארץ וגם לכניסה לארץ. מקורות אלה חלקם רמוזים וחלקם מפורשים יותר, וכבר הנחנו שנראה שהיתה מסורת בעם עוד מימי השעבוד במצרים, על נחלת כל שבת ושבת, ולפחות באופן כללי. לפי הסבר זה סרו השאלות שהעלנו לגבי בקשת כלב ונתינת ערי הלויים.

בדרך זו הלך המלבי"ם בפירושו ליהושע. לאחר שמחלק המלבי"ם מבחינה לשונית בין הפעלים מפיל'מורה ומשליך, המתייחסים לגורלות, הוא מסיק: "... ואם כן בכל הגורלות לא יצדק לשון יריה, כי אי אפשר שיכוין אל מקום שיפול הגורל, כי נפילתו היא מקרית, בלתי ידועה אל המפיל הגורלות. לבר פה נזכר לשון "ויריתי לכם גורל" (יה, ו) כי באמת היה נודע ליהושע בקבלה חלק כל שבת ותחומו איך ואן יפול, שכן יעקב ומשה בברכתם ברכו את כל שבת לפי נחלת ארצו, זבולון לחוף ימים ישכן, כי שפע ימים ינקו, וליוסף אמר מברכת ה' ארצו, וכן כולם. ואם כן היה באמת מורה ולא משליך, ר"ל שהגם שלפי ראות העין היה נראה שמגריל כמסתפק אן יפול הגורל, באמת היה מכוין ברוח קודשו שיפול הגורל למטרה אל התחום שהיה ידוע אצלו בקבלה." (פירושו ליהו' יח, ד). אבל לדעתו (בהמשך דבריו) המנחילים חילקו על פי רוח הקודש "עד שיתכוונו לכתוב כפי הנחלה המיועדת אצל ה' (לפסוק ה). ואילו אנו נאמר שקבלה היתה לא רק ביד

יהושע אלא גם ביד המנחילים, ואולי אף ביד העם כולו. ולכן נוכל להסביר שם "הבו לכם שלושה אנשים לשבת, ואשלחם ויקומו ויתהלכו בארץ ויכתבו אותה לפי נחלתם ויבואו אלי" (ד) – לפי נחלתם הידועה להם בבר (ולא כמלבי"ם, ע"ש).
מכאן יש לחזור לשאלה, אם הנחלות היו ידועות עוד לפני החלוקה, לשם מה הטילו גורלות?

(4) תפקיד הגורל.

הבאנו לעיל את שיטת האברבנאל, שהגורל הצביע על כיוון הנחלה והמנחילים חישובו את השטח לפי רב ומעט. נראה לנו להציע, על בסיס אותו עקרון, שהיה הבדל בין קביעת כיוון הנחלה לחישוב שיטחה, אך בצורה הפוכה בדיוק. לפי דברינו כיווני הנחלות היו ידועים לעם במסורת, אבל הגורל שהיה על פי ה' תחם את קו הגבול המדויק. הערכת הקרקעות היתה, כאמור, דבר מסובך וכפי הנראה, בענין זה הסתייעו בגורל.

אבל נראה שעיקר משמעות הגורל הוא להיות אישור אלוהי למעשה האדם. את עיקר ההנחלה עשה צוות המנחילים, אך כל זה צריך אישור אלוהי. הטלת הגורלות היתה טקס פומבי רב רושם ומטרתו היתה להפגין כלפי העם את הסכמת ה' לחלוקה וכן גם לסייע בקביעת קו הגבול, ובאופן כזה ודאי תתקבל החלוקה על העם.

דוגמא לטקס-דומה אנו מוצאים בספר יהושע. לאחר נפילת ישראל בעי, ה' מורה ליהושע לערוך טקס הקרבה לפני ה' לגלות את החוטא (יהו"ז, י"ב). לכאורה מדוע יש צורך בטקס פומבי, הרי ה' יכל לגלות ליהושע מיהו החוטא? אלא שכפי הנראה יש ערך מיוחד להפגין לעיני העם שקביעה זו היא אמיתית ומאת ה'.

דוגמא בולטת יותר אנו מוצאים בספר שמואל א' בענין המלכת שאול. בפרק י' מסופר על משיחת שאול למלך על ידי שמואל, שאומר לו: "הלוא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד" (א). והנה משדורש העם מלך עורך שמואל טקס הקרבה לעיני כל העם במצפה, ויקרב שמואל את כל שבטי ישראל, וילכד שבט בנימן... ותלכד משפחת המטרי, וילכד שאול-בן קיש" (שם, יז"ב). שוב יש לשאול, מדוע ערך שמואל טקס פומבי, הרי יכול היה להציג לפני העם את שאול כמלך? אלא שיש ערך מיוחד לכך שהעם רואה שהמלך נבחר על ידי ה'. וכך גם בעניין חלוקת הארץ.

ד. הסבר פסוקי המצווה — לסיכום⁶⁰

נג. לאלה תחלק הארץ בנחלה — לאלה, לירצאי הצבא (להוציא פחותים מכ' שנה, נשים, גרים, עבקים, טומטום, אנדריוגנוס, כהנים ולויים), שנמנו זה עתה במפקד ערבות מואב.

במספר שמות — החלוקה תהיה לגולגלות — בשמות. לכן כל פקוד זכאי לחלק בארץ. ולא נאמר 'בשמות' אלא 'במספר שמות', לכן הזכאות לאותו פקוד עומדת גם אם מת לפני החלוקה ויזכו בה יורשיו. אם כן, מספר החלקים לכל שבט, בזמן החלוקה, שווה למספר פקודיו באותו מפקד.

נד. לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו — לשבט שמספר מניויו רב תרבה את נחלתו, ולשבט שמספרו מועט תמעט את נחלתו. פסוק זה נובע מהפסוק הקודם, כשהנחה היא שכל פקוד זכאי לנחלה שווה, אחידה.

איש לפי פקדיו יתן נחלתו — לכל איש לכל שבט, תנתן נחלה כפי מספר פקודיו. חזרה זו באה להוציא מדעה שהארץ תחלק לחלקים שווים ועקרון רב ומעט מתייחס למשפחות. עקרון חלוקה זה בא להבטיח חלוקה שווה וצודקת לכל פרט ופרט מהזכאים לנחלה.

נה. אך בגורל יחלק את הארץ — בנוסף לעקרון של החלוקה על פי רב ומעט יש לחלק את הארץ גם בגורל. ואין הדברים סותרים מכיון שתחומי הנחלות וכיווניהן היו ידועים לבני ישראל במסורת עוד מימי יעקב אבינו. החלוקה נעשתה בעיקרה על ידי המנחילים, יהושע אלעזר והנשיאים. ואילו הגורל בא לאשר חלוקה זו כדי לתת לה תוקף אלוהי. כמו כן יש להניח שהגורל עזר גם בקביעת קו הגבול המדויק, בשל הקושי בהערכת הקרקעות, שהתחשבה כמשתנים רבים.

לשמות מטות אבתם ינחלו — הנחלות יהיו בחטיבות מגובשות לכל שבט ושבט. זאת אומרת שבני השבט ינחלו זה בסמוך לזה בשטח אחד ואינם יכולים להחליף את נחלתם עם בני שבט אחר. וכן נאמר: "אל אשר יצא לו שמה הגורל לו יהיה, למטות אבותיכם תנחלו" (במ' לג, נד). כל זאת בכדי לשמור על המסגרת השבטית.

נו. על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט — שני העקרונות שיש בחלוקה לשבטים ישנם גם בחלוקה בתוך השבטים. זאת אומרת שגם החלוקה הפנים שבטית תבצע על פי יחס בין רב למעט (וזאת מתחייב מעקרון החלוקה לגולגלות), וגם חלוקה זו תעשה בגורל, וכפי שהסברנו. וכן נאמר: "והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחתים, לרב תרבו את נחלתו ולמעט תמעט את נחלתו" (במ' לג, נד).

☆☆☆

60. הסבר הפשט העולה מן הדברים; מבלי להזכיר כאן את דעות חז"ל והמפרשים השונים, אשר הביאונם בגוף המאמר.